

Uluslararası Çevre Hukuku

Modül 1

® Uluslararası Çevre Hukuku. Modül 1

© Telif hakkı Uluslararası Hukukçular Komisyonu'na (ICJ) aittir.

Uluslararası Hukukçular Komisyonu (ICJ), bilgilendirilmesi ve söz konusu bölümü içeren yayının bir kopyasının aşağıdaki adreste bulunan genel merkeze gönderilmesi şartıyla yayınlarından bölümlerin ücretsiz olarak kopyalanmasına izin vermektedir:

International Commission of Jurists
Rue des Buis 3
P.O. Box 1740
1211 Geneva 1
Switzerland
t: +41 22 979 38 00
f: +41 22 979 38 01
www.icj.org

Bu yayın Avrupa Birliği'nin mali desteği ile hazırlanmıştır. İçeriği tamamen UHK'nın sorumluluğundadır ve Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

**Funded by
the European Union**

Uluslararası Çevre Hukuku

Modül 1

İçindekiler

1. Giriş ve Metodoloji.....	1
2. Uluslararası Çevre Hukuku (UÇH) Hakkında Kısa Özet.....	1
2.1. “Çevre” Nedir?.....	2
2.2. Uluslararası Çevre Hukukunun Genel İlkeleri	2
3. Antlaşma hukuku kapsamında çevre ile ilgili yükümlülükler.....	7
3.1. Kirlilik.....	7
3.1.1. Hava Kirliliği	7
3.1.2. Ozon Tabakası.....	11
3.1.3. Su Kirliliği ve Güvenliği (Akarsular, Göller, Denizler ve Okyanuslar). ..	11
a) Akarsular ve Göller	11
b) Denizler ve Okyanuslar	15
3.2. Sınır Aşan Kazalar ve Atık Dahil Tehlikeli Maddeler	18
3.3. Biyoçeşitlilik	23
3.4. Koruma	26
3.5. Çölleşme.....	30
3.6. İklim Değişikliği	30
3.7. Çevresel Zararlardan Sorumluluk	32
3.8. Uluslararası Ceza Hukuku ve Uluslararası İnsancıl Hukuk	39
Ek - Türkiye’nin Taraf Olduğu Çevre Antlaşmaları	42

1. Giriş ve Metodoloji

Bu modül, çevre ve insan hakları hukuku konusunda hazırlanacak bir serinin ilkidir. Bu modül hukukçuların ve sivil toplumun çevrenin korunmasına yönelik olarak açacakları davalarda ve savunmalarda uluslararası hukuku kullanmalarına yardımcı olmak için tasarlanmıştır. Bu modül, çevrenin korunmasıyla ilgili uluslararası insan hakları hukuku standartlarının ve mekanizmalarının unsurlarını ortaya koyan bu dizideki diğer modüllerle birlikte okunduğunda maksimum faydayı sağlayacaktır. Bunlar, Çevre ve Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ile ilgili Modül 2, Katılım Hakları, Bilgiye Erişim ve Adil Yargılanma ile ilgili Modül 3 ve Uluslararası İnsan Hakları Mekanizmalarına Erişim ile ilgili Modül 4'tür.

Uluslararası çevre hukukunun bu modül çerçevesinde kapsamlı bir şekilde incelenmesi ne mümkün ne de pratik olmadığından, bu modül temel olarak ulusal ve uluslararası mahkemeler ve insan hakları organları tarafından kendi kendine işledikleri kabul edilmeye daha yatkın olan ve ayrıca uluslararası insan hakları hukuku yükümlülüklerinin yorumlanmasında yardımcı olacak uluslararası çevre hukuku standartlarına yoğunlaşacaktır.

2. Uluslararası Çevre Hukuku (UÇH) Hakkında Kısa Özet

Çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası hukuk kuralları, savaş hukukuna veya diplomatik ilişkiler hukukuna kıyasla nispeten yenidir. Hatta modern anlamıyla uluslararası insan hakları hukukundan bile daha yenidir ve BM Şartı'nda açıkça söz edilmemiştir. Geleneksel olarak çevre hukukunun kaynağı olarak, 1972 tarihli Stockholm Konferansında kabul edilen Stockholm Deklarasyonu ve Eylem Planı kabul edilmektedir, zira bu konferans çevresel sorumluluğun normatif yönlerini geliştirmeye ve çevresel zararı tek başına bir öncelik olarak ele almaya yönelik olarak bir Devletler kolektifinin ilk uluslararası girişimi niteliği taşımaktadır.

Stockholm Deklarasyonu, şu hususta Devletlerin ortak kararlılığını teyit etmektedir:

"İnsanların, onurlu ve refah içinde bir yaşama imkân verecek kalitede bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşullarına sahip olma temel hakkı vardır ve mevcut ve gelecek nesiller için çevreyi korumak ve geliştirmek konusunda ciddi bir sorumluluk taşırlar. "

Bildirge, çevre koruma alanında, yenilenemeyen kaynakların korunmasından teknoloji planlamasına ve uluslararası iş birliğine kadar geniş bir yelpazede 26 normatif ilke kabul etmiştir. Bunların çoğu, bu alandaki sonraki gelişmelerin temelini oluşturmuştur.

Uluslararası Adalet Divanı, 1997 yılında Gabčíkovo Nagymaros Projesine ilişkin kararında uluslararası çevre hukukunun önemini vurgulamıştır:

Mahkeme, çevrenin korunması alanında, çevreye verilen zararın çoğu zaman geri döndürülemez niteliği ve bu tür zararların tazmin mekanizmasının doğasında bulunan sınırlılıklar nedeniyle dikkatli olunması ve önlem alınması gerektiğinin farkındadır. Çağlar boyunca insanoğlu, ekonomik ve diğer nedenlerle sürekli olarak doğaya müdahale etmiştir. Geçmişte, bu genellikle çevre üzerindeki etkileri dikkate alınmadan yapıldı. Yeni bilimsel gelişmeler ve bu tür müdahalelerin düşünülmeden ve hız kesmeden sürdürülmesinin insanlık üzerinde- mevcut ve gelecek nesiller için – doğuracağı risklere ilişkin artan farkındalık sayesinde son yirmi yılda çok sayıda enstrümanda ortaya konulan yeni normlar ve standartlar geliştirilmiştir. Bu tür yeni normlar, yalnızca Devletler yeni faaliyetler tasarlarlarken

değil, aynı zamanda geçmişte başlamış faaliyetlere devam ederken de dikkate alınmalı ve bu tür yeni standartlara uygun ağırlık verilmelidir. Ekonomik kalkınmayı çevrenin korunması ile uzlaştırmaya yönelik bu ihtiyaç, sürdürülebilir kalkınma kavramında yerinde bir şekilde ifade edilmektedir. (*GabCikovo-Nagymaros Projesi (Macaristan ve Slovakya)*, Karar, 1. C.J. Reports 1997, s. 7, para. 141)

Nispeten yeni gelişmesine rağmen, uluslararası çevre hukuku etkileyici bir hızla gelişmiştir ve uluslararası insancıl hukuk, deniz hukuku, uzay hukuku, uluslararası yatırım hukuku gibi alanlardaki anlaşmaları ve içtihatları çoktan etkilemiştir. Bu modül için daha da önemlisi, uluslararası insan hakları hukukuna zaten nüfuz etmiştir.

Uluslararası çevre hukuku, araçlarının çoğu açısından çok ayrıntılı ve tekniktir. Genellikle sınır aşan etkiyi hedefleyen ve çevreyi korumak için Devletlerin iş birliğini artırmayı amaçlayan bir kurallar bütünüdür. Bununla birlikte, bu ayrıntılı anlaşmalarda, Devletlerin çevre korumayla bağlantılı herhangi bir kanun kapsamındaki yükümlülüklerini yorumlamada kilit öneme sahip bazı UÇH standartları geliştirilmiştir. Son olarak ve hayati bir şekilde, uluslararası çevre hukuku, kısmen geleneksel devletler umumi hukukundan miras alınan ve kısmen uluslararası çevre hukukunun kendisinden geliştirilen ve bazıları hâlihazırda uluslararası teamül hukuku veya genel uluslararası hukuk statüsüne ulaşmış olan belirli temel ilkelere dayanmaktadır.

2.1. “Çevre” Nedir?

Uluslararası Çevre Hukukunda ele alınması gereken ilk soru, “çevre” tanımının kendisidir. Uluslararası Adalet Divanı bir tanım yapmamıştır, daha ziyade bir betimlemede bulunmuştur:

“çevre bir soyutlama değildir, doğmamış nesiller de dahil olmak üzere insanların yaşam alanını, yaşam kalitesini ve sağlığını temsil eder. Devletlerin, kendi yetki ve kontrolleri dahilindeki faaliyetlerin diğer Devletlerin çevresine veya kendi ulusal kontrolünün ötesindeki alanlara saygı duymasını sağlama konusundaki genel yükümlülüğünün varlığı artık çevre ile ilgili uluslararası hukuk külliyatının bir parçasıdır.” (Nükleer Silah Kullanımı veya Tehdidin Yasallığı Danışma Görüşü, U.A.D. Reports 1996, s. 241-242, para. 29.)

Uluslararası Hukuk Komisyonuna göre, “çevre”, “hava, su, toprak, fauna ve flora gibi hem abiyotik hem de biyotik doğal kaynakları ve aynı faktörler arasındaki etkileşimi; ve peyzajın karakteristik yönlerini içerir” (İlke 2.b, Uluslararası hukuk tarafından yasaklanmayan eylemlerden kaynaklanan zararlara ilişkin uluslararası sorumluluğa ilişkin İlkeler).

Çevreye Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Zararlardan Hukuki Sorumluluğuna İlişkin 1993 tarihli Avrupa Konseyi Sözleşmesi (metin ve onaylar) çevreyi tanımlamaz, ancak neleri kapsadığını tespit eder: “hava, su, toprak, fauna ve flora gibi hem cansız hem de canlı doğal kaynakları ve aynı faktörler arasındaki etkileşimi; – kültürel mirasın bir parçasını oluşturan mülkleri; ve – peyzajın karakteristik yönleri.” (Madde 2.10)

2.2. Uluslararası Çevre Hukukunun Genel İlkeleri

Uluslararası çevre hukuku (UÇH), bu alandaki yükümlülüklerin kesişen bir şekilde yorumlanmasında kullanılan çeşitli ilkeleri kapsar. Bu ilkelerden bazıları uluslararası kamu hukukundan türetilmiştir, diğerleri ise UÇH’nun kendi içinden gelir.

Önleme İlkesi, 1972 Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı Bildirgesi'nde ("Stockholm Bildirgesi" olarak anılır) formüle edilmiştir ve uluslararası kamu hukukunun geleneksel bir ilkesi olan özen yükümlülüğüne karşılık gelir.

"Devletler, Birleşmiş Milletler Şartı ve uluslararası hukuk ilkeleri uyarınca, kendi çevre politikalarına uygun olarak kendi kaynaklarını işletme konusunda egemenlik hakkına ve kendi yetkileri veya kontrolleri dahilindeki faaliyetlerin diğer Devletlerin çevresine veya ulusal yetki sınırlarının ötesindeki alanlara herhangi bir zarar vermemesini sağlama yükümlülüğü altındadır." (Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı Deklarasyonu ve özellikle ilke 21).

Bu ilke **1992 Rio Çevre ve Kalkınma Deklarasyonu'nun** 2. İlkesinde yeniden teyit edilmiştir.

Ayrıca, diğer kaynakların yanı sıra şu kaynaklarda da yer almaktadır:

- Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (PP8 ve Madde 3.3);
- 1979 Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi (PP5);
- Sınıraşan Suyollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına İlişkin 1992 Sözleşmesine Ek Su ve Sağlık Protokolü (Madde 5.c);
- Endüstriyel Kazaların Sınır Ötesi Etkilerine İlişkin Sözleşme (PP9);
- Özellikle Afrika'da Ciddi Kuraklık ve/veya Çölleşme Yaşayan Ülkelerde Çölleşmeyle Mücadeleye İlişkin BM Sözleşmesi (PP15);
- Uluslararası Suyollarının Seyir Dışı Kullanımı Hukukuna İlişkin Sözleşme (Madde 7);
- Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin 3. maddesi;
- Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Viyana Sözleşmesi (PP2);
- Kalıcı Organik Kirleticilere ilişkin Stockholm Sözleşmesi (PP10);
- Ağır Metallerin Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliğine İlişkin 1979 Sözleşmesi Protokolü (PP9);
- Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliğine İlişkin 1979 Sözleşmesi Protokolü (PP8); ve
- Asitleşmeyi, Ötrofikasyonu ve Yer Seviyesinde Ozonu Azaltmak İçin Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliğine İlişkin 1979 Sözleşmesi Protokolü (PP12).

Uluslararası Adalet Divanı, bu ilkenin uluslararası teamül hukukunun bir parçası olduğunu kabul etmiştir:

*Mahkeme, önleme ilkesinin, bir teamül kuralı olarak, bir Devletin kendi topraklarında gerekli olan özen gösterme yükümlülüğünden kaynaklandığına işaret etmektedir. "Kendi topraklarının diğer Devletlerin haklarına aykırı eylemler için kullanılmasına bilerek izin vermemek her Devletin yükümlülüğüdür" (**Corfu Kanalı (Birleşik Krallık / Arnavutluk)**, Esas, Karar, U.A.D. Raporlar 1949, s. 22). Bu nedenle bir Devlet, kendi topraklarında veya yetkisi altındaki herhangi bir alanda meydana gelen ve başka bir Devletin çevresine önemli ölçüde zarar veren faaliyetlerden kaçınmak için elindeki tüm araçları kullanmakla yükümlüdür. Bu Mahkeme, bu yükümlülüğün "artık çevre ile ilgili uluslararası hukuk külliyyatının bir parçası" olduğunu tespit etmiştir (Nükleer Silahların Kullanımı veya Tehdidinin Yasallığı, Danışma Görüşü, U.A.D. Raporlar 1996 (I), s. 242, para. 29).*

Uruguay Nehri üzerindeki Pulp Mills (Arjantin /Uruguay), Karart, U.A.D. Raporlar 2010, s. 14, para. 101.

Özen gösterme yükümlülüğünün içeriğini açıklarken Mahkeme, bunun “yalnızca uygun kural ve önlemlerin kabul edilmesini değil, aynı zamanda bu kuralların uygulanmasında ve diğer tarafın haklarını korumak için kamu ya da özel girişimciler tarafından üstlenilen faaliyetlerin izlenmesi gibi idari kontrol yetkisinin kullanılmasında belli düzeyde ihtiyatlı olmayı gerektiren bir yükümlülük” olduğunu teyit etmiştir. (Uruguay Nehri üzerindeki Pulp Mills (Arjantin/Uruguay), Karar, U.A.D. Raporları 2010, s. 14, para. 197.)

Bu ilke Mahkeme içtihadında şu davalar da dahil olmak üzere tekrarlanmıştır: **Nikaragua Tarafından Sınır Bölgesinde Yürütülen Belirli Faaliyetler (Kosta Rika/Nikaragua)** ve **Kosta Rika’da San Juan Nehri boyunca bir Yol İnşası (Nikaragua/Kosta Rika)** Karar, U.A.D. Raporlar 2015, s. 665, para. 104 ve 118.

İhtiyatlılık İlkesi, Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi’nin 15. İlkesinde yer almaktadır:

Çevreyi korumak için ihtiyatlılık yaklaşımı, Devletler tarafından imkanlarına uygun olarak yaygın bir şekilde uygulanacaktır. Ciddi veya geri döndürülemez hasar tehdidinin bulunduğu durumlarda, tam bilimsel kesinliğin olmaması, çevresel bozulmayı önlemek için uygun maliyetli önlemlerin ertelenmesi için bir gerekçe olarak kullanılamaz.

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, 3.3. maddesinde bu şöyle ifade edilmiştir:

Ciddi veya geri döndürülemez hasar tehditlerinin bulunduğu durumlarda, tam bilimsel kesinliğin olmaması, iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik politika ve önlemlerin mümkün olan en düşük maliyetle küresel fayda sağlamak için uygun maliyetli olması gerektiği dikkate alındığında, bu tür önlemlerin ertelenmesi için bir neden olarak kullanılmamalıdır.

İhtiyatlılık İlkesi aşağıdaki belgelerde yer almakta ya da yeniden teyit edilmektedir:

- Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (PP9),
- Cartagena Biyogüvenlik Protokolü’nün, Sorumluluk ve Telafiye İlişkin Nagoya-Kuala Lumpur Ek Protokolü (PP3)
- Sınıraşan Suyollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına İlişkin Sözleşme (Madde 2.5.a);
- Sınıraşan Suyollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına İlişkin 1992 Sözleşmesine Ek Su ve Sağlık Protokolü (Madde 5.a);
- Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin Cartagena Biyogüvenlik Protokolü (PP4) ve daha açık bir şekilde 10.6 ve 11.8 maddelerinde;
- Kirletici Salınım ve Transfer Kayıtlarına İlişkin Protokol (PP11 ve Madde 3.4);
- Kalıcı Organik Kirleticilere ilişkin Stockholm Sözleşmesi’nin 1. Maddesi (PP10);
- Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliğine İlişkin 1979 Sözleşmesinin Kükürt Emisyonlarının Daha Fazla Azaltılmasına Dair Protokolü (PP4);
- Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliğine İlişkin 1979 Sözleşmesinin Ağır Metallere ilişkin Protokolü (PP8);
- Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliğine İlişkin 1979 Sözleşmesinin Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Protokolü (PP7);
- Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliğine İlişkin 1979 Sözleşmesinin Asitleşmeyi, Ötrofikasyonu ve Yer Seviyesinde Ozonu Azaltmaya İlişkin Protokolü (PP11); ve
- 10 Aralık 1982 tarihli Deniz Hukukuna Dair BM Sözleşmesinin, Sıralı Balık Stoklarının ve Yüksek Göçmen Balık Stoklarının Korunması ve Yönetimine İlişkin Hükümlerinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma (Madde 5.c ve Madde 6).

İhtiyatlılık ilkesine uluslararası insan hakları hukuku kararlarında da atıfta bulunulmuştur.

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, ihtiyatlılık ilkesinin önemli rolünü şu şekilde vurgulamıştır: “tam bilimsel kesinliğin yokluğunda, bir eylem veya politikanın halka veya çevreye kabul edilemez zararlara yol açabileceği durumlarda, söz konusu zararın önlenmesini ya da azaltılmasını sağlayacak tedbirlerin alınmasını gerektirir”. Kabul edilemez zarar, insanlara veya çevreye verilen ve (a) insan yaşamını veya sağlığını tehdit eden; (b) ciddi ve etkili bir şekilde geri döndürülemez; (c) mevcut veya gelecek nesiller için adaletsiz; veya (d) etkilenenlerin insan hakları yeterince dikkate alınmadan dayatılan zararları kapsar. Teknolojik ve insan hakları etki değerlendirmeleri, sürecin erken aşamalarında potansiyel risklerin belirlenmesine ve bilimsel uygulamaların kullanılmasına yardımcı olan araçlardır.” ESKHK, bilim ve ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin Genel Yorum No. 25 (2020) (Madde 15(1) (b)-(4)) para. 56.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Tatar v. Romanya*, (no. 67021/01, 27 Ocak 2009) kararında ihtiyatlılık ilkesine atıf yapmıştır:

107. Bununla birlikte Mahkeme, mevcut davada nedensel bir olasılık bulunmamasına rağmen, başvuruların sağlığına ve esenliğine yönelik ciddi ve önemli bir riskin varlığının, Devlete ilgili taraşarın özel hayatlarına ve konutlarına saygı gösterilmesi ve daha genel olarak sağlıklı ve korunan bir çevreden yararlanma haklarını koruyabilecek nitelikte makul ve yeterli önlemler alma pozitif yükümlülüğü getirdiği kanısındadır. Mevcut davada, bu yükümlülük hem Sasar fabrikasının işletmeye alınmasından önce hem de Ocak 2000’deki kazadan sonra yetkililerin görevi olmaya devam etmiştir. Mahkeme bu bağlamda, Romanya Devleti’nin 1992’de bir çevresel etki çalışması yürütmek üzere Çevre Bakanlığı Araştırma Enstitüsü’nü davet ettiğini gözlemlemektedir. Yedi yıl sonra, Aurul şirketinin bir hissedarı olan davalı Devlet, esas olarak 1993 yılında yürütülen bu çalışmanın sonuçlarına dayanarak şirketin faaliyet göstermesine izin vermiştir.

Kirliliğin önlenmesi, kontrol edilmesi ve azaltılması maliyetlerinin kirleten tarafından ödenmesini öngören **Kirleten Öder İlkesi**, 1992 Rio Çevre ve Kalkınma Deklarasyonu’nun 16. İlkesinde yer almaktadır ve buna göre:

“Ulusal makamlar, ilke olarak, kamu yararını gözeterek ve uluslararası ticareti ve yatırımı bozmadan, kirletenin kirliliğin maliyetini üstlenmesi gerektiği yaklaşımını göz önünde bulundurarak, çevresel maliyetlerin içselleştirilmesini ve ekonomik araçların kullanımını teşvik etmeye çalışmalıdır.”

Endüstriyel Kazaların Sınır Ötesi Etkilerine İlişkin Sözleşme, “kirleten öder” ilkesini “uluslararası çevre hukukunun genel ilkesi” olarak kabul etmektedir (PP19).

Aşağıdaki belgelerde kirleten öder İlkesine açıkça yer verilmiştir:

- Çevreye Zararlı Faaliyetlerden Kaynaklanan Zararlardan Hukuki Sorumluluğa İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (PP7);
- Cartagena Biyogüvenlik Protokolü’nün Sorumluluk ve Telafiye İlişkin Nagoya-Kuala Lumpur Ek Protokolü (PP2);
- Sınıraşan Suyollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına İlişkin Sözleşme (Madde 2.5.b);
- Sınıraşan Suyollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına İlişkin 1992 Sözleşmesine Ek Su ve Sağlık Protokolü (Madde 5.b);

- Endüstriyel Kazaların Sınır Ötesi Etkilerine İlişkin Sözleşme (PP10);
- Sınır aşan Suların Korunması ve Kullanılmasına ve Uluslararası Hukuka İlişkin 1992 Sözleşmesi ve Endüstriyel Kazaların Sınır aşan Etkilerine İlişkin 1992 Sözleşmesinin Endüstriyel Kazaların Sınır aşan Sular Üzerindeki Sınır Ötesi Etkisinden Kaynaklanan Hukuki Sorumluluk ve Zararın Tazminine İlişkin Protokolü (PP3) ; ve
- Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi (PP17).

Kuşaklar arası ilke ilk olarak 1972 tarihli BM İnsan Çevresi Konferansı Deklarasyonu'nda (BM Stockholm Deklarasyonu) ilan edilmiş olup, burada Devletler "insan çevresini mevcut ve gelecek nesiller için savunmanın ve iyileştirmenin bir insanlık için zorunlu bir hedef hâline geldiğini" teyit etmiştir." (PP6). İlke 1, insanların "mevcut ve gelecek nesiller için çevreyi koruma ve iyileştirme konusunda ciddi bir sorumluluk taşıdığını" ve "hava, su, toprak, flora ve fauna ve özellikle doğal ekosistemlerin temsili örnekleri de dahil olmak üzere dünyanın doğal kaynaklarının" uygun bir şekilde, dikkatli bir planlama veya yönetim suretiyle mevcut ve gelecek nesillerin yararı için korunması gerektiğini beyan eder."

Bu ilke, Rio Deklarasyonu'nun 3. İlkesinde yer almaktadır.

İlke, *Göç Eden Yabani Hayvan Türlerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme*de çok iyi ifade edilmiştir: "Her insan nesli, dünyanın kaynaklarını gelecek nesiller için elinde tutar ve bu mirasın korunmasını ve kullanıldığı hallerde de akılcıca kullanılmasını sağlamakla yükümlüdür".

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 3.1. maddesi, "Tarafların, insanlığın mevcut ve gelecek nesillerinin yararı için iklim sistemini korumaları gerektiğini" belirtmektedir.

Sınır aşan Suyollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına İlişkin Sözleşme (Madde 2.5.c) ve *Sınır aşan Suyollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına İlişkin 1992 Sözleşmesine Ek Su ve Sağlık Protokolü* (Madde 5.d) şöyle der:

Su kaynakları, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama imkânından ödün vermeden mevcut neslin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yönetilmelidir...

Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Alma Sürecine Halkın Katılımı ve Adalet Erişim Sözleşmesi'nin (Aarhus Sözleşmesi) 1. maddesi, Sözleşme'nin amacının "mevcut ve gelecek nesillerin her bir bireyinin kendi sağlığına ve esenliğine uygun bir çevrede yaşama haklarının korunmasına katkıda bulunmak" olduğunu belirtmektedir."

Endüstriyel Kazaların Sınır Ötesi Etkilerine İlişkin Sözleşme, "mevcut ve gelecek nesillerin yararına olarak, endüstriyel kazaların etkilerine karşı insanları ve çevreyi korumanın özel önemini" teyit etmektedir. (PP1)

Hakkaniyet ve ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklar ve ilgili yetenekler ilkesine aşağıdaki belgelerde atıf yapılmıştır:

- Rio Deklarasyonu'nun 7. İlkesi;
- BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 3.1, 4.1. maddeleri;
- Paris Anlaşması (PP3 ve Maddeler 2.2, 4.3);
- Cıvaya İlişkin Minamata Sözleşmesi (PP4).

Mevcut en iyi bilimsel bilgi tarafından yönlendirilme ilkesine Paris Anlaşmasında atıf yapılmıştır (PP4, Maddeler 4.1, 7.5).

Bu ilke ilk olarak 1972 tarihli Stockholm Bildirgesi'nin 18. İlkesinde ifade edilmiştir: "Bilim ve teknoloji ... çevresel risklerin tanımlanması, önlenmesi ve kontrolü ve çevre sorunlarının çözümü ve insanlığın ortak yararı için uygulanmalıdır."

3. Antlaşma Hukuku Kapsamında Çevre ile İlgili Yükümlülükler

Giriş bölümünde açıklandığı gibi, UÇH hızlı ancak farklı bir şekilde gelişmiştir. İlk başta, bu alandaki anlaşmalar, çevreye yönelik belirli durumları veya zarar kaynaklarını ele almak için yapılmıştır. Genellikle anlaşmaların amacı, sorunu çözmek için iş birliği biçimleri veya mekanizmaları oluşturmaktır. Daha sonra, belirli zararlı maddelerin yasaklanması ve kademeli olarak ortadan kaldırılması konusunda yakınlaşma sağlamaktır. Bu nedenlerden dolayı, UÇH'na ilişkin anlaşma hukuku çok karmaşıktır ve devletler arası yükümlülüklerin ve programatik hedeflerin bir kırkayması gibi görünmektedir. Yine de, uluslararası insan hakları hukuku gibi diğer hukuk alanlarını faydalı bir şekilde tamamlayabilen veya bazı durumlarda bunlara dahil edilebilen genel ilkelerin ve araç veya sonuç yükümlülüklerinin bulunabildiği değerli bir kaynaktır.

Bu bölüm, belirli temel ilkeleri ve Devlet yükümlülüklerini içeren anlaşmaları incelemektedir. Daha ayrıntılı bir şekilde konuyu kavrayabilmek için, protokolleri de dahil olmak üzere ilgili antlaşmaların ve denetim organlarının kararlarının incelenmesi önemlidir.

3.1. Kirlilik

Kirlilik, çeşitli elementlerin doğal ortama girmesini ifade eden genel bir terimdir. Bu nedenle tanımlamak ve uluslararası çevre hukukunun diğer alanları -mesela, diğerlerinin yanı sıra atık yönetimi ve iklim değişikliği- ile kesiştirmek zordur. Bununla birlikte, önemli sayıda uluslararası anlaşma buna adanmıştır. Referans kolaylığı için bu bölümde, bu standartlar, kirliliğin hedefine göre, yani hava, deniz, nehirler şeklinde sınıflandırılmıştır.

3.1.1. Hava Kirliliği

Hava kirliliği ile anahtar belge, 1979 Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi'dir (**metin** ve **onaylar**).

Sözleşme, "hava kirliliğini", "insan sağlığını tehlikeye atacak, canlı kaynaklara ve ekosistemlere ve maddi mülkiyete zarar verecek veya bozacak ya da olanaklara ve çevrenin diğer meşru kullanımlarına müdahale edecek nitelikte zararlı etkilerle sonuçlanan maddelerin veya enerjinin insanlar tarafından doğrudan veya dolaylı olarak havaya verilmesi" olarak tanımlamaktadır." (Madde 1.a).

Taraf Devletlerin aşağıdaki yükümlülükleri vardır:

- "Uzun menzilli sınır aşan hava kirliliği dahil olmak üzere hava kirliliğini sınırlamak ve mümkün olduğunca kademeli olarak azaltmak ve önlemek için çaba sarf etmek" (2. Madde);
- "hava kirlleticilerin salınımlarıyla mücadele etmek amacıyla gerekli politika ve stratejileri gecikmeksizin geliştirmek" (3. Madde); ve
- "hava kalitesi yönetim sistemleri dahil olmak üzere en iyi politika ve stratejileri geliştirmek ve bunların bir parçası olarak, özellikle ekonomik olarak uygulanabilir ve

düşük ya da sıfır atıklı teknoloji anlamına gelen mevcut en iyi teknolojiyi kullanarak dengeli kalkınma ile uyumlu kontrol önlemlerini geliştirmek” (Madde 6).

UNECE Sözleşmesi birkaç Protokol ile tamamlanmaktadır.

Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliğine İlişkin 1979 Sözleşmesine Ek Kükürt Emisyonlarının veya Sınır Ötesi Akışlarının En Az Yüzde 30 Daha Fazla Azaltılmasına İlişkin 1985 Protokolü uyarınca (**metin ve onaylar**), Devletlerin aşağıdaki yükümlülükleri vardır:

- “azaltmaların hesaplanmasında 1980 seviyelerini esas alarak, ulusal yıllık kükürt emisyonlarını veya sınır ötesi akışlarını mümkün olan en kısa sürede ve en geç 1993’e kadar en az yüzde 30 oranında azaltmak” (Madde 2);
- “kükürt emisyonlarını veya bunların sınır ötesi akışlarını mümkün olan en kısa sürede ve en geç 1993’e kadar en az yüzde 30 oranında azaltmak için ulusal programları, politikaları ve stratejileri gereksiz yere geciktirmeksizin geliştirmek” (Madde 6).

Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliğine İlişkin 1979 Sözleşmesine Ek Nitrojen Oksitlerinin Emisyonlarının veya Sınır Ötesi Akışlarının Kontrolüne İlişkin 1988 Protokolü uyarınca (**metin ve onaylar**), Devletler:

- “mümkün olan en kısa sürede ve ilk adım olarak, nitrojen oksitlerin ulusal yıllık emisyonlarını veya bunların sınır ötesi akışlarını kontrol etmek ve/veya azaltmak, en geç 31 Aralık 1994 tarihine kadar ulusal yıllık nitrojen oksit emisyonlarını veya bunların sınır ötesi akışlarını 1987 yılı seviyelerine ya da Protokol’ün imzalanması veya Protokol’e katılım sırasından belirtilen daha önceki bir tarihteki seviyeye indirmek için etkili önlemler alırlar,...” (Madde 2.1.);
- “Özellikle ve işbu Protokol’ün yürürlüğe giriş tarihinden itibaren en geç iki yıl içinde:
 - (a) Ekonomik olarak uygulanabilir en iyi mevcut teknolojilere dayalı olarak, ulusal emisyon standartlarını ana yeni sabit kaynaklara ve/veya kaynak kategorilerine ve ana kaynak kategorilerindeki büyük ölçüde değiştirilmiş sabit kaynaklara uygulamalı.. ;
 - (b) Ekonomik olarak uygulanabilir en iyi mevcut teknolojilere dayalı olarak tüm ana kaynak kategorilerindeki yeni mobil kaynaklara ulusal emisyon standartlarını uygulamalı...; ve
 - (c) Mevcut büyük sabit kaynaklar için kirlilik kontrol önlemlerini uygulamaya koymalıdır...” (Madde 2.2)
- “mümkün olan en kısa sürede ve en geç işbu Protokol’ün yürürlüğe giriş tarihinden itibaren iki yıl sonra [yani 14 Şubat 1991], kurşunsuz yakıtı yeterli miktarda bulundurmali, özellikle belirli durumlarda asgari olarak ana uluslararası geçiş yollarında katalitik konvertörlerle donatılmış araçların dolaşımını kolaylaştırmak için kurşunsuz yakıt sağlamalıdır,” (Madde 4).

Uzun Menzilli Sınır Aşan Hava Kirliliğine İlişkin 1979 Sözleşmesine Ek Uçucu Organik Bileşiklerin Emisyonlarının veya Sınır Aşan Akışlarının Kontrolüne İlişkin 1991 Protokolü (**metin ve onaylar**), Taraf Devletleri aşağıdakileri yapmakla yükümlü kılabilir:

- “uçucu organik bileşik emisyonlarını kontrol etmek ve azaltmak, yani insan sağlığını ve çevreyi olumsuz etkilerden korumak amacıyla sınır ötesi akışlarını ve ortaya

çıkan ikincil fotokimyasal oksidan ürünlerin akışlarını azaltmak için güneş ışığında nitrojen oksitlerle reaksiyona girerek fotokimyasal oksidanlar üretebilen, metan dışındaki antropojenik doğadaki tüm organik bileşikleri, kontrol etmek ve azaltmak” (Madde 2.1 (Madde 1.9 ile birlikte okuyun)). 2. maddenin geri kalan bölümünde daha spesifik yükümlülükler düzenlenmiştir;

- “toksik ve kanserojen uçucu organik bileşiklerin ve stratosferik ozon tabakasına zarar veren diğer uçucu organik bileşiklerin başka uçucu organik bileşiklerle ikame edilmemesini sağlamak için uygun adımları atmak (Madde 2.5);
- “mevcut Protokol kapsamındaki yükümlülükleri uygulamak için gecikmesizin ulusal programlar, politikalar ve stratejiler geliştirmek...” (Madde 7).

Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliğine İlişkin 1979 Sözleşmesine Ek Kükürt Emisyonlarının Daha Fazla Azaltılmasına İlişkin 1994 Protokolü (metin ve onaylar), uyarınca Devletler:

- “insan sağlığını ve çevreyi olumsuz etkilerden, özellikle asitleştirici etkilerden korumak ve mümkün olduğunca aşırı maliyetlere yol açmadan oksitlenmiş kükürt bileşiklerinin uzun vadede, mevcut bilimsel bilgilere göre, kritik kükürt seviyesi olarak belirlenen, Ek I’de, seviyeyi aşmamasını sağlamak için kükürt emisyonlarını kontrol etmeli ve azaltmalıdır (Madde 2.1);
- “en azından, yıllık kükürt emisyonlarını Ek II’de belirtilen zamanlama ve seviyelere göre azaltmalı ve korumalıdır” (Madde 2.2). Farklı Taraf Devlet gruplarına göre uyarlanmış daha ayrıntılı önlemler 2. maddede yer almaktadır.
- “2. madde kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmek için:
 - (a) İşbu Protokol’ün kendisi için yürürlüğe girmesinden itibaren en geç altı ay içinde ulusal stratejiler, politikalar ve programlar geliştirmeli, ve
 - (b) Kükürt emisyonlarını kontrol etmek ve azaltmak için ulusal önlemler almalı ve uygulamalıdır” (Madde 4.1).

Devletlerin, **Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliğine İlişkin 1979 Sözleşmesine Ek Ağır Metallere İlişkin 1998 Protokolü (metin ve onaylar)** kapsamındaki yükümlülükleri aşağıdakileri içerir:

- “ek I’de listelenen ağır metallerin her birinin atmosfere salınan yıllık toplam emisyonlarını, kendi özel koşullarına uygun etkili önlemler olarak, söz konusu eke göre belirlenen referans yıldıki emisyon seviyesine düşürmek” (Madde 3.1). Farklı Taraf Devlet gruplarına göre uyarlanmış daha ayrıntılı önlemler 3. maddede yer almaktadır;
- “gereksiz bir gecikme olmaksızın, işbu Protokol kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmek için stratejiler, politikalar ve programlar geliştirmek” (Madde 5.1).

Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliğine İlişkin 1979 Sözleşmesine Ek Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin 1998 Protokolü (metin ve onaylar) uyarınca, Taraf Devletlerin aşağıdaki yükümlülükleri vardır:

- “Madde 4 uyarınca özellikle istisna tutulan durumlar dışında, yani laboratuvar ölçekli araştırmalar için veya referans standart olarak kullanılacak miktarlar dışında ... aşağıdaki etkili önlemleri alma yükümlülükleri vardır:

- (a) Ek I'de listelenen maddelerin üretimini ve kullanımını burada belirtilen uygulama gerekliliklerine uygun olarak ortadan kaldırmak;
- (b) Ek I'de listelenen maddeler imha edildiğinde veya bertaraf edildiğinde, bu imha veya bertarafın çevreye duyarlı bir şekilde yapılmasını sağlamak;
- (c) Ek I'de listelenen maddelerin imhasının ilgili çevresel hususları dikkate alarak bulunduğu yerde yapılmasını sağlamak için çaba sarf etmek;
- (d) Ek I'de listelenen maddelerin sınır ötesi hareketinin çevreye duyarlı bir şekilde yürütülmesini sağlamak;
- (e) Ek II'de listelenen maddeleri, burada belirtilen uygulama gerekliliklerine uygun olarak, tanımlanan şekilde kullanımlarını sınırlamak" (Madde 3.1);
- "hâlâ kullanımda olan eşyaların ve bu tür maddeleri içeren atıkların, atık haline geldikten sonra çevreye duyarlı bir şekilde imha edilmesini veya bertaraf edilmesini sağlamak için uygun önlemleri almak" (Madde 3.3);
- "Ek III'te listelenen maddelerin her birinin toplam yıllık emisyonlarını, kendi özel koşullarına uygun etkili önlemler olarak, söz konusu eke göre belirlenen referans yıldaki emisyon seviyesine düşürmek" (Madde 3.5. a); ve
- "işbu Protokol kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmek için stratejiler, politikalar ve programlar geliştirmektir" (7. Madde).

Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliğine İlişkin 1979 Sözleşmesine Ek Asitlenmeyi, Ötrofikasyonu ve Yer Seviyesinde Ozonu Azaltmaya İlişkin 1999 Protokolü (metin ve onaylar), Devletlerin şunları yapmasını gerektirir:

- "destekleyici stratejiler, politikalar ve programların gecikmeksizin kabul edilmesi..." (Madde 6);
- "kükürt, nitrojen oksit, amonyak ve uçucu organik bileşik emisyonlarını kontrol etmek ve azaltmak için önlemlerin uygulanması (Madde 6);
- "enerji verimliliğinin artırılmasını ve yenilenebilir enerji kullanımını teşvik etmek için tedbirler uygulanması" (Madde 6);
- "kirletici yakıtların kullanımını azaltmak için tedbirler uygulanması" (Madde 6);
- "karayolu trafiğinden kaynaklanan toplam emisyonları azaltmak için daha az kirletici ulaşım sistemlerini geliştirmek ve uygulamaya koymak ve trafik yönetim sistemlerini teşvik etmek" (Madde 6);
- "daha az kirletici süreç ve ürünlerin geliştirilmesini ve piyasaya sürülmesini teşvik etmek için önlemler uygulamak" (Madde 6);
- "emisyonları azaltmak için yönetim programlarının uygulanmasını teşvik etmek" (Madde 6);
- "Protokolün amacına aykırı olarak kükürt, nitrojen oksit, amonyak ve uçucu organik bileşikler yayan tüm sektörlerde piyasa kusurlarının kademeli olarak azaltılması veya aşamalı olarak ortadan kaldırılması, mali teşvikler, vergi ve harç muafiyetleri ve sübvansiyonlar gibi ulusal koşullarına uygun politika ve önlemleri uygulamak ve daha ayrıntılı hâle getirmek ve piyasa araçlarını uygulamak (Madde 6); ve
- "maliyetleri uygun olduğunda, uçucu organik bileşikler içeren atık ürünlerden kaynaklanan emisyonları azaltmak için önlemler uygulamak" (Madde 6).

3.1.2. Ozon Tabakası

Ozon Tabakasını korumaya yönelik antlaşma rejimi, bir çerçeve sözleşme ve daha ayrıntılı bir protokolden oluşmaktadır.

1985 tarihli Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Viyana Sözleşmesi (metin ve onaylar), Taraf Devletleri "ozon tabakasını değiştiren veya değiştirmesi muhtemel insan faaliyetlerinden kaynaklanan veya kaynaklanması muhtemel olumsuz etkilere karşı insan sağlığını ve çevreyi korumak için bu Sözleşmenin ve taraf oldukları yürürlükteki protokollerin hükümlerine uygun olarak uygun önlemleri almakla" yükümlü kılar. (Madde 2.1)

Bu, "söz konusu faaliyetlerin, ozon tabakasının değişmesinden veya değişme ihtimalinden kaynaklanan olumsuz etkileri olduğu veya olma ihtimalinin bulunduğu tespit edilmesi hâlinde, kendi yetkileri veya kontrolleri altındaki insan faaliyetlerini kontrol etmek, sınırlamak, azaltmak veya önlemek için uygun yasal veya idari önlemleri alma ve uygun politikaları uyumlu hâle getirmek için işbirliği yapma yükümlülüğünü içerir" (Madde 2.2.b).

Sözleşme, "yan etkileri", "insan sağlığı veya doğal ve yönetilen ekosistemlerin bileşimi, dayanıklılığı ve üretkenliği veya insanlık için yararlı malzemeler üzerinde önemli zararlı etkileri olan, iklim değişiklikleri de dahil olmak üzere fiziksel çevre veya biyotadaki değişiklikler" şeklinde tanımlar. " (Madde 1.2)

Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin 1987 Montreal Protokolü (metin ve onaylar), daha sonra değiştirildiği şekliyle, bilimsel değerlendirmelere dayalı olarak Ozon tabakasını incelttiği belirlenen belirli maddelerle ilgili olarak bir dizi zorunlu kontrol önlemi ve ortadan kaldırma hedefi içerir.

3.1.3. Su Kirliliği ve Güvenliği (Akarsular, Göller, Denizler ve Okyanuslar)

a) Akarsular ve Göller

1992 tarihli Sınır aşan Suyollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına İlişkin Sözleşme (metin ve onaylar), "herhangi bir sınır aşan etkiyi önlemek, kontrol etmek ve azaltmak için tüm uygun önlemleri alma" yükümlülüğü öngörür (Madde 2.1).

Sözleşme, sınır aşan etkiyi "Fiziksel kaynağı tamamen veya kısmen bir Tarafın yargı yetkisi altındaki bir alan içindeki, insan faaliyetlerinin neden olduğu, sınır aşan suların koşullarındaki bir değişiklikten kaynaklanan başka bir Tarafın yetkisi altındaki bir alan içinde bulunan çevre üzerindeki herhangi bir önemli olumsuz etki" olarak tanımlamaktadır. Çevre üzerindeki bu tür etkiler, insan sağlığı ve güvenliği, flora, fauna, toprak, hava, su, iklim, peyzaj ve tarihi anıtlar veya diğer fiziksel yapılar veya bu faktörler arasındaki etkileşim üzerindeki etkileri içerir; bu etkiler ayrıca kültürel miras üzerindeki etkileri veya bu faktörlerdeki değişikliklerden kaynaklanan sosyo-ekonomik koşulları da içerir" (Madde 2).

Bu Sözleşme kapsamında, Devletler aşağıdaki hedefleri gerçekleştirmek için uygun olan tüm önlemleri almalıdır:

- sınır aşan etkiye neden olan veya olması muhtemel suların kirlenmesini önlemek, kontrol etmek ve azaltmak. Mümkün olduğunda, bu önlemler kaynağında alınmalı ve kirliliğin çevrenin diğer bölümlerine taşınmasına neden olmamalıdır;

- Sınır aşan suların ekolojik olarak sağlıklı ve akılcı su yönetimi, su kaynaklarının korunması ve çevrenin korunması amacıyla kullanılmasını sağlamak;
- Sınır aşan etkiye neden olan veya olması muhtemel faaliyetlerde sınır aşan suların, özellikle sınır aşan karakteri dikkate alınarak makul ve hakkaniyete uygun bir şekilde kullanılmasını sağlamak; ve
- ekosistemlerin korunmasını ve gerektiğinde restorasyonunu sağlamak (Madde 2).

Bu hedeflere ulaşmak için, Taraf Devletler "diğerlerinin yanı sıra aşağıdakileri sağlamak için ilgili yasal, idari, ekonomik, mali ve teknik önlemleri geliştirmeli, benimsemeli, uygulamalı ve mümkün olduğunca uyumlu hâle getirmelidir:

- (a) Diğerlerinin yanı sıra, düşük ve sıfır atık teknolojinin uygulanması yoluyla, kirleticilerin emisyonu, kaynağında önlenmeli, kontrol edilmeli ve azaltılmalıdır;
- (b) Sınır aşan sular, yetkili ulusal makamlar tarafından atık su deşarjlarının önceden ruhsatlandırılması ve izin verilen deşarjların izlenmesi ve kontrolü yoluyla noktasal kaynaklardan kaynaklanan kirliliğe karşı korunmalıdır;
- (c) izinlerde belirtilen atık su tahliye limitleri, tehlikeli maddelerin tahliyesine ilişkin mevcut en iyi teknolojiye dayanmalıdır;
- (d) alıcı suyun kalitesi veya ekosistemin gerektirdiğinde, münferit durumlarda yasaklamaya yol açsa bile daha katı gereklilikler uygulanmalıdır;
- (e) belediye atık sularına, gerektiğinde adım adım bir yaklaşımla, en azından biyolojik arıtma veya eşdeğer süreçler uygulanmalıdır;
- (f) endüstriyel ve belediye kaynaklarından gelen besin girdilerini azaltmak için mevcut en iyi teknolojinin uygulanması gibi uygun önlemler alınmalıdır;
- (g) özellikle ana kaynakların tarım olduğu durumlarda, yaygın kaynaklardan gelen besin ve tehlikeli madde girdilerinin azaltılması için uygun önlemler ve en iyi çevresel uygulamalar geliştirilmeli ve uygulanmalıdır (en iyi çevresel uygulamaları geliştirmeye yönelik yönergeler bu Sözleşmenin II numaralı ekinde yer alır);
- (h) çevresel etki değerlendirmesi ve diğer değerlendirme yöntemleri uygulanmalıdır;
- (i) ekosistem yaklaşımının uygulanması da dahil olmak üzere sürdürülebilir su kaynakları yönetimi teşvik edilmelidir;
- (j) acil durum planlaması geliştirilmelidir;
- (k) yeraltı sularının kirlenmesini önlemek için ek özel önlemler alınmalıdır;

ve

- (l) kaza sonucu kirlenme riski en aza indirilmelidir (Madde 3.1).

Sözleşme aşağıdaki yükümlülükleri öngörür:

- "noktasal kaynaklardan yüzey sularına deşarjlar için mevcut en iyi teknolojiye dayalı olarak, tehlikeli maddelerin türetildiği bireysel endüstriyel sektörler veya endüstriler için özel olarak geçerli olan emisyon limitlerini belirlemek." (Madde 3.2);

- "sınır aşan suların durumunu izlemek için programlar oluşturmak". (4. Madde);
- Kıyıdaş Taraflar, yani nehir kıyılarını paylaştan Devletler arasında ulusal düzenlemeler de dahil olmak üzere makul düzeyde mevcut verileri paylaşmak (13. Madde); ve,
- Kıyıdaş Tarafların, sınır aşan etki yaratabilecek herhangi bir kritik durum hakkında gecikmeden birbirlerini bilgilendirmek (Madde 14) ve kritik bir durumun ortaya çıkması durumunda talep üzerine karşılıklı yardım sağlamak (Madde 15) için uyarı ve alarm sistemleri kurmaları gerekir.

Sınır aşan Suyollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına İlişkin 1992 Sözleşmesine Ek 1999 Su ve Sağlık Protokolü (metin ve onaylar), "ulusal düzeyde olduğu kadar sınır aşan ve uluslararası bağlamlar da dahil olmak üzere her düzeyde sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde, su ekosistemlerinin korunması da dahil olmak üzere su yönetiminin iyileştirilmesi ve suyla ilgili hastalıkların önlenmesi, kontrol edilmesi ve azaltılması yoluyla hem bireysel hem de toplu olarak insan sağlığı ve refahının sağlanması" amacını güder (Madde 1).

Protokole göre, Taraf Devletler "su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımını, insan sağlığını tehlikeye atmayan ortam suyu kalitesini ve su ekosistemlerinin korunmasını amaçlayan entegre bir su yönetimi çerçevesinde su ile ilgili hastalıkların önlenmesi, kontrolü ve azaltılması amacıyla tüm uygun önlemleri almalıdır," (Madde 4.1).

Bunlar, aşağıdaki hedefleri gerçekleştirmek için uygun önlemleri içerir:

- "(a) Mikroorganizmalar, parazitler ve sayıları veya yoğunlukları nedeniyle insan sağlığı için potansiyel bir tehlike oluşturan maddeler içermeyen yeterli ve sağlıklı içme suyu temin edilmelidir. Bu, içme suyu kaynağı olarak kullanılan su kaynaklarının korunmasını, suların arıtılmasını ve toplu sistemlerin kurulmasını, iyileştirilmesini ve bakımını içerecektir;
- (b) İnsan sağlığını ve çevreyi yeterince koruyacak standartlara sahip yeterli sanitasyon sağlanmalıdır. Bu, özellikle kolektif sistemlerin kurulması, iyileştirilmesi ve sürdürülmesi yoluyla gerçekleştirilir;
- (c) İçme suyu kaynağı olarak kullanılan su kaynaklarının ve bunlarla ilgili su ekosistemlerinin, tarım, sanayi ve diğer tehlikeli madde deşarjları ve emisyonları dahil olmak üzere diğer nedenlerden kaynaklanan kirlilikten etkili bir şekilde korunması sağlanmalıdır. Bu, insan sağlığı ve su ekosistemleri için tehlikeli olduğuna karar verilen maddelerin deşarjlarının ve emisyonlarının etkili bir şekilde azaltılmasını ve ortadan kaldırılmasını amaçlayacaktır;
- (d) Suyun rekreasyon amaçlı kullanımından, tarım için kullanımından, deniz kabuklularının yetiştirilmesi ya da toplanması için kullanılan sulardan, atık suların tarım amacıyla kullanılmasından ya da arıtma çamurunun tarım veya su ürünleri yetiştiriciliğinde kullanılmasından kaynaklanan suyla ilgili hastalıklara karşı insan sağlığı için yeterli koruma sağlanmalıdır;
- (e) Suyla ilgili hastalıkların salgınlarına neden olabilecek durumların ya da su ile ilgili hastalık vakalarının izlenmesi ve bu tür salgınlara, vakara ya da vaka risklerine yanıt verilmesine yönelik etkili sistemler kurulmalıdır." (Madde 4.2).

Taraf Devletler, "su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımını, insan sağlığını tehlikeye atmayan ortam suyu kalitesini ve su ekosistemlerinin korunması hedeflerini amaçlayan

entegre su yönetimi sistemleri çerçevesinde herkesin içme suyuna erişimini ve herkese hijyen sağlanması hedefini takip etmelidir.” (Madde 6.1) Protokol, ulaşılacak net hedefler (Madde 6) ve ayrıca veri toplama (Madde 7), gözetim ve erken uyarı (Madde 8) sistemleri kurma yükümlülüklerini öngörür.

1997 tarihli Uluslararası Suyollarının Seyir Dışı Kullanımı Hukuku Sözleşmesi (metin ve onaylar), “Suyolu devletlerinin kendi topraklarında uluslararası bir suyolundan hakkaniyete uygun ve makul bir şekilde yararlanmalarını öngörür. Özellikle, uluslararası bir su yolu, su yolu Devletleri tarafından, su yolunun yeterli korunmasıyla tutarlı olarak, ilgili su yolu Devletlerinin çıkarları dikkate alınarak, optimum ve sürdürülebilir kullanımına ve buradan sağlanan faydalara ulaşmak amacıyla kullanılmalı ve geliştirilmelidir. Suyolu Devletleri, uluslararası bir su yolunun kullanımına, geliştirilmesine ve korunmasına adil ve makul bir şekilde katılmalıdır. Bu katılım, işbu Sözleşmede öngörüldüğü üzere, hem su yolunu kullanma hakkını hem de su yolunun korunması ve geliştirilmesinde işbirliği yapma görevini içerir” (Madde 5).

Taraf Devletler, “diğer su yolu Devletlerine önemli zarar verilmesini önlemek için tüm uygun önlemleri almalıdır [ama yine de] başka bir su yolu Devletine önemli bir zarar verilmesi durumunda, kullanımı bu tür bir zarara yol açan Devletler ..., etkilenen Devlete danışarak, bu tür zararları ortadan kaldırmalı veya hafifletmeli ve uygun olduğunda tazminat konusunu tartışmalıdır” (Madde 7).

Suyolu Devletleri iyi niyetle işbirliği yapmalı (8. Madde), düzenli olarak veri alışverişinde bulunmalı (9. Madde), bilgi alışverişinde bulunmalı ve planlanan tedbirler hakkında birbirlerine danışmalı ve olumsuz etkisi olabilecek herhangi bir planlanmış tedbiri bildirmelidir (11-12. Maddeler). Kendi topraklarından kaynaklanan herhangi bir olağanüstü durumdan, yani “suyolu Devletlerine veya diğer Devletlere ciddi zarar veren veya verme tehdidi oluşturan ve seller, buz kırılması, toprak kayması veya depremler gibi doğal afetlerden ya da endüstriyel kazalar gibi insan eylemlerinden kaynaklanan acil durumlardan” potansiyel olarak etkilenecek tüm Devletleri gecikmeksizin bilgilendirmeli (Madde 28.1) ve “acil durumun zararlı etkilerini önlemek, hafifletmek ve ortadan kaldırmak için koşulların gerektirdiği tüm uygulanabilir önlemleri derhal almalıdır.” (Madde 28.3)

Sel veya buzlanma, suyla bulaşan hastalıklar, siltlenme, erozyon, tuzlu su girişi, kuraklık veya çölleşme gibi ister doğal sebeplerden ister insan davranışlarından kaynaklansın, diğer su yolu Devletlerine zarar verebilecek uluslararası bir su yolu ile ilgili koşulları önlemek veya hafifletmek için tüm uygun önlemleri almalıdırlar. (Madde 27)

Daha da önemlisi, 1997 Sözleşmesi, “[su]yolu Devletlerinin, bireysel olarak ve uygun olduğunda, ortaklaşa bir şekilde, uluslararası su yollarının ekosistemlerini korumalarını ve muhafaza etmelerini” öngörmektedir. (Madde 20). “Bireysel olarak ve uygun olduğunda birlikte, insan sağlığına veya güvenliğine, suların herhangi bir faydalı amaç için kullanımına veya su yolunun canlı kaynaklarına zarar vermek de dahil olmak üzere diğer su yolu Devletlerine veya çevrelerine, önemli zararlar verebilecek uluslararası bir su yolunun kirlenmesini önlemeli, azaltmalı ve kontrol etmelidirler. Suyolu Devletleri, bu bağlamda politikalarını uyumlu hale getirmek için adımlar atmalıdır.” (Madde 21.2) Bu bağlamda kirlilik, “doğrudan veya dolaylı olarak insan davranışından kaynaklanan, uluslararası bir su yolundaki suların bileşiminde veya kalitesinde herhangi bir zararlı değişiklik” anlamına gelir. (Madde 21.1).

Suyolu Devletleri, “uluslararası bir su yoluna, diğer su yolu Devletlerine önemli zararlar verecek şekilde, su yolunun ekosistemine zararlı etkileri olabilecek yabancı veya yeni türlerin girişini önlemek için gerekli tüm önlemleri almalıdır.” (Madde 22). Ayrıca,

“genel kabul görmüş uluslararası kural ve standartları dikkate alarak, haliçler dahil olmak üzere deniz ortamını korumak ve muhafaza etmek için gerekli olan uluslararası bir suyoluna ilişkin tüm önlemleri almalıdırlar.” (Madde 23).

b) Denizler ve Okyanuslar

1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) (metin ve onaylar), “deniz çevresinin kirlenmesini”, “haliçler de dahil olmak üzere deniz ortamına, canlı kaynaklara ve deniz yaşamına zarar veren, insan sağlığına tehdit oluşturan, balıkçılık ve denizin diğer meşru kullanımları dahil olmak üzere denizcilik faaliyetlerini engelleyecek, deniz suyunun kullanım kalitesini bozacak ve imkânları kısıtlayacak nitelikte insan tarafından doğrudan veya dolaylı olarak maddelerin veya enerjinin sokulması” olarak tanımlar.” (Madde 1.1.4).

BMDHS’ye göre, “Devletler, bireysel veya uygun olduğu takdirde müşterek olarak, deniz çevresinin herhangi bir kaynaktan kirlenmesini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için, ellerindeki en iyi uygulanabilir araçları kullanarak ve imkânları doğrultusunda gerekli olan tüm önlemleri almalıdır. ...” (Madde 194.1). Ayrıca, “Devletler, yetkileri veya kontrolleri altındaki faaliyetlerin, kirlilik nedeniyle diğer Devletlere ve çevrelerine zarar vermeyecek şekilde yürütülmesini sağlamak ve kendi yetkileri veya kontrolleri altındaki olaylardan veya faaliyetlerden kaynaklanan kirliliğin bu Sözleşme uyarınca egemenlik haklarını kullandıkları alanların ötesine yayılmasını önlenmek için gerekli tüm önlemleri almalıdır.” (Madde 194.2).

Hayati olarak, bu önlemler “aşağıda belirtilen müdahaleleri mümkün olduğu ölçüde en aza indirecek şekilde tasarlanmalıdır[:]

- A) Zehirli, zararlı veya zarar verici maddelerin, özellikle kalıcı olanların, karadaki kaynaklardan, atmosferden veya atmosfer yoluyla veya boşaltma yoluyla salınması;
- B) Gemilerden kaynaklanan kirlilik, özellikle kazaları önleme ve acil durumlarla başa çıkma, denizdeki operasyonların güvenliğini sağlama, kasıtlı ve kasıtsız boşaltmaları önleme ve gemilerin tasarımı, inşasını, ekipmanını, işletimini ve personelini düzenlemeye yönelik önlemler;
- C) Deniz yatağı ve toprak altı doğal kaynaklarının aranması ve işletilmesinde kullanılan tesis ve cihazlardan kaynaklanan kirlilik, özellikle kazaların önlenmesi ve acil durumlarla mücadele, denizdeki faaliyetlerin emniyetinin sağlanması ve bu tür tesislerin veya cihazların tasarımına, inşasına, ekipmanına, işletimine ve personeline ilişkin düzenlemeler;
- D) Deniz ortamında faaliyet gösteren diğer tesis ve araçlardan kaynaklanan kirlilik, özellikle kazaları önleme ve acil durumlarla başa çıkma, denizdeki faaliyetlerin güvenliğini sağlamaya yönelik önlemler ve bu tür tesis veya araçların tasarımına, inşasına, ekipmanına, işletimine ve personeline ilişkin düzenlemeler.” (Madde 194.3)

Bu önlemler, “nadir veya kırılgan ekosistemlerin yanı sıra tükenmiş, tehdit altındaki veya nesli tükenmekte olan türlerin ve diğer deniz yaşamı türlerinin yaşam alanlarını korumak ve muhafaza etmek için gerekli olanları içermelidir.” (Madde 194.5).

Bu tedbirleri alırken, “Devletler, doğrudan veya dolaylı olarak, zarar veya tehlikeleri bir bölgeden diğerine aktarmayacak veya bir kirlilik türünü diğerine dönüştürmeyecek şekilde hareket etmelidirler.” (Madde 195)

Yetki açısından ilginç bir şekilde Sözleşme, "Devletler, yetkileri veya kontrolleri altındaki teknolojilerin kullanımından veya deniz ortamının belirli bir bölümünde önemli ve zararlı değişikliklere neden olabilecek yabancı ya da yeni türlerin kasıtlı veya kaza sonucu deniz çevresinin belli bir bölgesine girişinden kaynaklanan deniz çevresinin kirlenmesini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için gerekli tüm önlemleri almalıdır." (Madde 196.1)

Devletlerin, yakın tehlike durumlarını veya deniz çevresine yönelik fiili zararları, bu tür zararlardan etkilenmesi muhtemel kabul edilen diğer Devletlere, bunlardan haberdar olur olmaz derhal bildirme ödevi vardır (Madde 198).

Devletler "uluslararası kabul görmüş kurallar, standartlar ve tavsiye edilen uygulama ve prosedürleri dikkate alarak nehirler, nehir ağızları, boru hatları ve deşarj yapıları dahil olmak üzere karada yer alan kaynaklardan kaynaklanan deniz çevresinin kirlenmesini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için kanunlar ve yönetmelikler çıkarmalıdır." (Madde 207.1).

Bu önlemler, "toksik, zararlı veya zarar verici maddelerin, özellikle kalıcı olanların deniz ortamına salınmasını mümkün olan en geniş ölçüde en aza indirmek için tasarlanmış önlemleri" içermelidir. (Madde 207.5).

Kıyı Devletleri, "yetki alanlarına tabi deniz yatağı faaliyetleri ve kendi yetki alanları altındaki yapay adalar, tesisler ve yapılardan kaynaklanan veya bunlarla bağlantılı olarak deniz çevresinin kirlenmesini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için, uluslararası kurallardan, standartlardan ve tavsiye edilen uygulamalardan ve prosedürlerden daha az etkili olmayan ... yasa ve yönetmelikler kabul etmelidir." (Madde 208.1-3).

"Ulusal yetki sınırlarının ötesinde kalan deniz yatağı ve okyanus tabanı ve bunların toprak altı" (Madde 1.1.1, "Alan" olarak adlandırılır) ile ilgili olarak, "Devletler, duruma göre kendi bayrağını taşıyan veya kendi siciline kayıtlı ya da kendi yetkisi altında faaliyet gösteren gemilerin, tesislerin, yapıların ve diğer cihazların faaliyetlerden kaynaklanan deniz ortamının kirlenmesini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için kanunlar ve yönetmelikler çıkarmalıdır." (Madde 209.2).

Ayrıca, "Devletler, deniz çevresinin atıklar yoluyla kirlenmesini önlemek, azaltmak ve kontrol altına almak için yasa ve yönetmelikler çıkarmalı ve bu yasa, yönetmelikler Devletin yetkili makamlarının izni olmadan boşaltma yapılmamasını sağlamalıdır." (Madde 210.1-3). Aynı şekilde, "kendi bayraklarını taşıyan veya sicillerine kayıtlı gemilerden kaynaklanan deniz çevresi kirliliğinin önlenmesi, azaltılması ve kontrolü için kanun ve yönetmelikler" çıkarmalıdır. (Madde 211.1). "Deniz çevresinin atmosferden veya atmosfer yoluyla kirlenmesini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için, uluslararası alanda kabul edilen kurallar, standartlar ve tavsiye edilen uygulama ve prosedürler ile hava seyrüseferlerinin emniyetini göz önünde bulundurarak, egemenlikleri altındaki hava sahasında ve kendi bayraklarını taşıyan gemiler veya sicillerine kayıtlı gemiler veya uçaklar için geçerli olan yasa ve yönetmelikleri kabul etmelidirler." (Madde 212.1).

Bayrak Devletlerinin, kendi bayrağını taşıyan veya sicillerine kayıtlı gemilerin deniz ortamının kirlenmesine ilişkin geçerli uluslararası kural ve standartlara uymasını sağlamak gibi genel bir görevi vardır. (Madde 217.1). İç sular, karasuları veya münhasır ekonomik bölge dışında bir gemiden tahliye olması durumunda, tahliyeye neden olduğu iddia edilen geminin kendi yetki alanına gönüllü olarak girmesi hâlinde -ister kıyıda ister açıkta olsun- Devletin soruşturma yapma yetkisi vardır.

Liman Devleti, bir geminin denize elverişlilikle ilgili geçerli uluslararası kural ve standartlara uymadığını "ve dolayısıyla deniz ortamına zarar verme tehdidinde bulunduğunu" tespit ederse, bu Devlet, "uygulanabilir olduğu ölçüde, geminin seyahat etmesini engelleyecek idari tedbirleri almalıdır." (Madde 219).

Ayrı Balık Stoklarının ve Yüksek Göçmen Balık Stoklarının Korunması ve Yönetimine İlişkin 10 Aralık 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi Hükümlerinin Uygulanmasına İlişkin 1995 Anlaşması (metin ve onaylar), kıyı Devletlerini ve açık denizlerde balıkçılık yapan devletleri "uygulanabilir olduğu ölçüde, seçici, çevre açısından güvenli ve uygun maliyetli av araçlarını ve tekniklerinin geliştirilmesi ve kullanılması dahil olmak üzere önlemler yoluyla kirliliği, atıkları, ve çöpleri ... en aza indirme yükümlülüğü altına sokmuştur." (Madde 5.f).

Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına İlişkin 1976 Sözleşmesi (metin ve onaylar) ve **Akdeniz'in Özel Olarak Korunan Alanlarına İlişkin 1982 Protokolü (metin ve onaylar)**, Akdeniz için özel bir yasal bir çerçeve oluşturur. Sözleşme, Akdeniz'deki kirlilik sorununu ele almak için daha ayrıntılı çok taraflı ve ikili anlaşmaların temelini oluşturması bakımından bir Çerçeve Sözleşmedir.

Sözleşme, kirliliği "canlı kaynaklara zarar verme, insan sağlığına zarar verme, balıkçılık da dahil olmak üzere deniz faaliyetlerine engel olma, deniz suyu kullanımı ve olanakların azaltılması, deniz kalitesinin bozulması gibi zararlı etkilerle sonuçlanan maddelerin veya enerjinin insan tarafından doğrudan veya dolaylı olarak deniz ortamına sokulması" olarak tanımlamaktadır." (Madde 2.a).

Sözleşme ve Protokol, Taraf Devletler için aşağıdaki yükümlülükleri içerir:

- Birlikte veya tekil olarak "Akdeniz Bölgesi'ndeki kirliliği önlemek, azaltmak ve bununla mücadele etmek ve bu Bölge'deki deniz ortamını korumak ve geliştirmek için ... tüm uygun önlemleri almak." (Söz. Madde 4.1).
- "Akdeniz Bölgesi'nde gemi ve uçaklardan kaynaklanan atıkların neden olduğu kirliliği önlemek ve azaltmak için tüm uygun önlemleri almak". (Söz. Madde 5).
- "Akdeniz Bölgesi'nde gemi atıklarının neden olduğu kirliliği önlemek, azaltmak ve bununla mücadele etmek için ... tüm önlemleri almak ve bu tür kirliliğin kontrolüne ilişkin uluslararası düzeyde genel kabul görmüş kuralların bu Bölgede etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamak" (Söz. Madde 6)
- "Kıta sahanlığının ve deniz yatağının ve toprak altının araştırılması ve işletilmesinden kaynaklanan ... kirliliği önlemek, azaltmak ve mücadele etmek için tüm uygun önlemleri almak" (Söz. Madde 7)
- "Nehirlerden, kıyı tesislerinden veya nehir ağızlarından kaynaklanan deşarjların neden olduğu veya kendi bölgelerindeki diğer kara kökenli kaynaklardan kaynaklanan ... kirliliği önlemek, azaltmak ve mücadele etmek için tüm uygun önlemleri almak" (Söz. Madde 8)
- "Kirlilik acil durumlarıyla başa çıkmak için gerekli önlemlerin alınmasında ... bu tür acil durumların sebepleri ne olursa olsun ve bunlardan kaynaklanan hasarı azaltmak veya ortadan kaldırmak için iş birliği yapmak" (Söz. Madde 9.1)
- "Bir kirlilik acil durumunun farkına varılması durumunda, UNEP'i ve etkilenmesi muhtemel herhangi bir Sözleşme tarafını gecikmeden bilgilendirmek" (Söz. Madde 9.2)

- “Akdeniz Bölgesi’nin doğal kaynaklarının ve doğal alanlarının, aynı zamanda bölgedeki kültürel mirasın korunması için önemli olan bu deniz alanlarının korunması için gerekli tüm önlemleri almak” (Protokol Madde 1.1)

3.2. Sınır Aşan Kazalar ve Atık Dahil Tehlikeli Maddeler

Endüstriyel Kazaların Sınır Ötesi Etkilerine İlişkin 1992 Sözleşmesi (metin ve onaylar), “doğal afetlerin neden olduğu bu tür kazaların etkileri de dahil olmak üzere, sınırları aşan etkilere neden olabilecek endüstriyel kazaların önlenmesi, bunlara hazırlıklı olunması ve müdahale edilmesi ve endüstriyel kazaların önlenmesi, hazırlıklı olunması ve müdahale edilmesi alanlarında karşılıklı yardımlaşma, araştırma ve geliştirme, bilgi alışverişi ve teknoloji alışverişi alanlarında uluslararası işbirliği hususlarını ele almaktadır.” (Madde 2.1).

Endüstriyel kazayı, nakliye de dahil olmak üzere “tehlikeli maddeler içeren herhangi bir faaliyet sırasında kontrolsüz bir gelişmeden kaynaklanan bir olay” olarak tanımlar. “Tehlikeli faaliyet” terimi, Sözleşme’nin Ek I’inde listelenen maddelerin burada öngörülen miktarlarda bulunmasına bağlıdır ve etkiler “diğerlerinin yanı sıra: insan, flora ve fauna, güneş, su, hava ve peyzaj, bunların etkileşimi ve maddi varlıklar ve tarihi anıtlar dahil kültürel miras üzerinde bir endüstriyel kazanın neden olduğu herhangi bir doğrudan veya dolaylı, ani veya gecikmeli olarak ortaya çıkan olumsuz sonuçları” ifade eder. (Madde 1).

Taraf Devletler “insanları ve çevreyi endüstriyel kazalara karşı korumak, bu tür kazaları mümkün olduğunca önlemek, sıklıklarını ve şiddetlerini azaltmak ve etkilerini hafifletmek için uygun önlemleri almak” yükümlülüğü altındadır. Bu amaçla, eski hâline getirme (restorasyon) önlemleri de dahil olmak üzere önleme, hazırlıklı olma ve müdahale etme önlemleri uygulanmalıdır”. (Madde 3.1).

Taraf Devletler politika ve stratejiler geliştirip uygulamalı ve bu amaçla yasal, düzenleyici, idari ve mali önlemler almalı (Madde 3.2,4), operatörlerin “tehlikeli faaliyetin güvenli bir şekilde yürütülmesi ve endüstriyel kazaların önlenmesi konusunda tüm tedbirleri almasını sağlamalıdır.” (Madde 3.3).

“(Devletler) endüstriyel kaza riskini azaltmak için operatörlerin harekete geçmesini sağlayacak önlemler de dahil olmak üzere endüstriyel kazaların önlenmesi için uygun önlemleri almalıdırlar. [Devletler] işleticilerin, sürecin temel ayrıntılarına ilişkin bilgileri sunmak suretiyle tehlikeli faaliyetin güvenli bir şekilde yürütüldüğünü göstermesini şart koşmalıdır.” (Madde 6).

Tehlikeli faaliyetleri belirlemeli ve etkilenen Tarafları bilgilendirmeli (4. Madde) ve bir endüstriyel kaza bildirim ve müdahale sistemlerinin kurulması (10. ve 11. Maddeler) dahil olmak üzere endüstriyel kazalara müdahale etmek için yeterli bir acil duruma hazırlık (Madde 8) oluşturmali ve sürdürmelidirler.

Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin 1989 Basel Sözleşmesi (metin ve onaylar), Devletler arasında tehlikeli atık yasağının karşılıklı olarak tanınmasına yönelik bir sistem oluşturur. Madde 4.1’e göre, bir Devlet tehlikeli atıkların ithalatını yasakladığında, diğer Taraf Devletleri bilgilendirmelidir ve bu Taraflar söz konusu devlete ihracatı yasaklamak zorunda kalacaktır. Diğer tüm durumlarda, tehlikeli atık ihracatı ithalatçı Devletin açık yazılı izni ile yapılmalıdır.

Tüm Taraflar aşağıdaki hususlarda uygun önlemleri almalıdır:

- a) “Sosyal, teknolojik ve ekonomik yönlerini dikkate alarak, devletler kendi ülkelerindeki tehlikeli atıkların ve diğer atıkların üretiminin en aza indirilmesini sağlamak;

- b) Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların çevreyle uyumlu yönetimini sağlamak için, bertaraf yerleri ne türde olursa olsun, mümkün olduğu ölçüde kendi ülkesinde yer alacak şekilde yeterli bertaraf tesislerinin mevcudiyetini sağlamak;
- c) Kendi ülkesindeki tehlikeli atıkların veya diğer atıkların yönetiminde yer alan kişilerin, yönetimden kaynaklanan tehlikeli atıklar ve diğer atıklardan kaynaklanan kirlenmeyi önlemek ve bu tür bir kirlilik meydana gelmesi durumunda bunun insan sağlığı ve çevreye yönelik etkilerini en aza indirmek için gerekli önlemleri almasını sağlamak;
- d) Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların çevreye duyarlı ve verimli yönetimi ile uyumlu olarak sınır ötesi taşınmasının en aza indirilmesini ve böyle bir hareketin sonucu oluşabilecek olumsuz etkilere karşı insan sağlığını ve çevreyi koruyacak şekilde yürütülmesini sağlamak;
- e) Mevzuatı gereği tüm ithalatı yasaklamış olan bir ekonomik ve/ veya siyasi bütünleşme örgütüne taraf olan bir Devlete veya Devletler grubuna, özellikle gelişmekte olan ülkelere veya Taraflarca ilk toplantıda kararlaştırılacak kriterlere göre, söz konusu atıkların çevreye duyarlı bir şekilde yönetilemeyeceğine inanmak için sebeplerin bulunduğu bir ülkeye tehlikeli atıkların veya diğer atıkların ihracatına izin vermemek;
- f) Ek V A'ya göre tehlikeli atıkların ve diğer atıkların sınır ötesi taşınmasına ilişkin bilgilerin, öngörülen taşımanın insan sağlığı ve çevre üzerindeki etkilerini açıkça belirterek ilgili Devletlere verilmesini zorunlu kılmak;
- g) Söz konusu atıkların çevreye duyarlı bir şekilde yönetilemeyeceğine inanmak için bir neden varsa, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların ithalatını önlemek;
- h) Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların çevreye duyarlı bir şekilde yönetimini geliştirmek ve bu atıkların yasa dışı trafiğini önlemek amacıyla, bu atıkların sınır ötesi taşınmasına ilişkin bilgilerin paylaşılması da dahil olmak diğer taraf devletlerle ve ilgili örgütlerle doğrudan ya da Genel Sekreterlik vasıtasıyla faaliyetler konusunda iş birliği yapmak." (Madde 4.2).

Hiçbir Taraf, Taraf olmayan bir Devletten ithalata veya Taraf olmayan bir Devlete ihracata izin veremez (Madde 4.5) veya "tehlikeli atıkların veya diğer atıkların sınır ötesi taşınması söz konusu olsun ya da olmasın bu tür atıkların 60° Güney enleminin güneyindeki alan içinde bertaraf edilmek üzere ihracına, izin veremez." (Madde 4.5).

Tüm Taraflar şunları yapmalıdır:

- a) "söz konusu kişilerin bu tür işlemleri gerçekleştirmesine yetki veya izin verilmediği sürece, kendi ulusal yetkisi altındaki tüm kişilerin tehlikeli atıkları veya diğer atıkları taşınmasını veya bertaraf etmesini yasaklayacaktır;
- b) sınır ötesi taşımaya konu olacak tehlikeli atıkların ve diğer atıkların paketleme, etiketleme ve taşıma alanında genel kabul görmüş ve tanınmış uluslararası kural ve standartlara uygun olarak paketlenmesini, etiketlenmesini ve taşınmasını ve ilgili uluslararası kabul görmüş uygulamaların gereğince dikkate alınmasını zorunlu kılmalıdır;
- c) tehlikeli atıkların ve diğer atıkların, sınır ötesi taşımanın başladığı noktadan bertaraf noktasına kadar bir taşıma belgesi ile birlikte taşınmasını zorunlu kılmak.

...

Taraflardan her biri, ihraç edilecek tehlikeli atıkların veya diğer atıkların, ithalatçı Devlette veya başka bir yerde çevreye duyarlı bir şekilde yönetilmesini şart koşacaktır.” (4.7-8. Maddeler).

Sözleşme, “tehlikeli atıkların ve diğer atıkların yasa dışı ticaretinin” bir suç faaliyeti olduğunu belirtir (Madde 4.3) ve yasa dışı olarak ticareti yapılan tehlikeli atıklarla uygun şekilde mücadele için ithalatçı ve ihracatçı Devletlere özel yükümlülükler yükler. (Madde 9.2-5).

“Yasadışı trafik”, aşağıdaki hallerde “tehlikeli atıkların veya diğer atıkların herhangi bir sınır ötesi hareketi” olarak tanımlanır:

- a) bu Sözleşme hükümleri uyarınca ilgili tüm Devletlere bildirimde bulunmaksızın; veya
- b) ilgili Devletin bu Sözleşme hükümleri uyarınca rızası olmaksızın; veya
- c) tahrif, yanlış beyan veya dolandırıcılık yoluyla ilgili Devletlerden alınan onay ile; veya
- d) belgelerle maddi olarak uyuşmayan; veya
- e) tehlikeli atıkların veya diğer atıkların bu Sözleşmeye ve uluslararası hukukun genel ilkelerine aykırı bir şekilde kasıtlı olarak bertaraf edilmesi (örneğin, boşaltılması) ile sonuçlanan. (Madde 9.1).

“Tehlikeli atıkları” Sözleşmenin bir ekine atıfta bulunarak tanımlıyor ve bu nedenle yeni tür atıkların bu tanıma eklenmesinde belirli bir esneklik sağlıyor. (Madde 1.1). “Atıklar”, “bertaraf edilen veya bertaraf edilmesi amaçlanan veya ulusal kanun hükümlerince bertaraf edilmesi gereken madde veya nesneler” olarak kabul edilir. (Madde 2.1).

Uluslararası Ticarete Bazı Tehlikeli Kimyasallar ve Pestisitlere İlişkin Bilgilendirilmiş Rıza Prosedürüne ilişkin 1998 Rotterdam Sözleşmesi (metin ve onaylar), “muhtemel zararlara karşı insan sağlığını ve çevreyi korumak ve (bu Kimyasalların) özellikleri hakkında bilgi alışverişini kolaylaştırmak suretiyle ve ithalat ve ihracatlarına ilişkin ulusal bir karar alma süreci oluşturarak ve bu kararları Taraf devletlerle paylaşarak çevreye duyarlı kullanımına katkıda bulunmak için belirli tehlikeli kimyasalların uluslararası ticaretinde Taraflar arasında ortak sorumluluk ve işbirliği çabalarını teşvik etmeyi” amaçlamaktadır.” (Madde 1).

“Kimyasal”, “kendi başına veya bir karışım veya müstahzar içinde üretilmiş veya doğadan elde edilmiş, ancak herhangi bir canlı organizmayı içermeyen bir madde” olarak tanımlar. Aşağıdaki kategorilerden oluşur: pestisit (ciddi derecede tehlikeli pestisit formülasyonları dahil) ve endüstriyel.” (Madde 2.a)

Sözleşme, belirli kimyasalların ithalatı, ihracatı ve yasaklanması konusunda Taraf Devletler arasında karmaşık ancak standartlaştırılmış bir bilgi ve iletişim sistemi yaratmıştır.

Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin 2001 Stockholm Sözleşmesi (metin ve onaylar), “insan sağlığını ve çevreyi kalıcı organik kirleticilerden koruma” amacına sahiptir. (Madde 1). Sözleşme, Taraf Devletlerin “[Sözleşme’nin Ekinde yer alan] kimyasalların üretimini ve kullanımını, [onların] ithalatını ve ihracatını yasaklamak ve/veya ortadan kaldırmak için gerekli yasal ve idari önlemleri alma ...; ve [diğer Ek]’te listelenen kimyasalların üretimini ve kullanımını [kısıtlama] ödevini içerir. (Madde 2.1).

Bu kimyasalların ithalatı ve ihracatı ile ilgili olarak, Sözleşmenin prosedürüne uygun olarak "çevreye uygun imha" hallerinde veya Eklerde yer alan diğer gerekçelerle (Madde 3.a-b) yasaklamanın bir istisnası vardır. Bu istisna hallerinde bile ihracat ya da ithalat "insanların (bu maddelere) maruz kalmasını ve maddelerin çevreye salınmasını önleyecek veya en aza indirecek şekilde yapılmalıdır. Normal kullanım koşulları altında kasıtlı olarak çevreye salınımı içeren istisna kapsamındaki kullanımlar veya kabul edilebilir amaçlar için kullanım durumlarında, bu tür bir salınım, geçerli tüm standartlar ve yönergeler dikkate alınarak gerekli olan minimum ölçüyü aşmamalıdır." (Madde 3.6).

Devletlerin asgari olarak- ve listelenen kimyasalların antropojenik kaynaklarından elde edilen toplam salımlarını azaltmak amacıyla – aşağıdaki yükümlülükleri vardır:

- bir eylem planı geliştirme ve uygulama;
- bu tür kimyasalların oluşumunu ve salınmasını önlemek için ikame veya değiştirilmiş malzemeleri, ürünleri ve süreçleri geliştirmeyi teşvik etmek ve uygun olduğunda, kullanılmasını zorunlu kılmak;
- yeni kaynaklar için mevcut tekniklerin en iyisinin kullanılmasını teşvik etmek ve zorunlu kılmak ve en iyi çevresel uygulamaların kullanımını teşvik etmek (Madde 5).

Devletler ayrıca, insan sağlığını ve çevreyi koruyacak şekilde yönetilmelerini sağlamak amacıyla, (eklerde listelenen) kimyasallardan oluşan veya bunları içeren stokları ve kullanımdaki ürün ve nesneleri ve bu tür kimyasallardan oluşan, bunları içeren veya bunlarla kontamine olmuş atıkları belirlemek için uygun stratejiler geliştirmelidir.

Bu tür stratejilere dayanarak, Devletler bunları tanımlamalı ve uygun olduğu ölçüde, güvenli, verimli ve çevreye duyarlı bir şekilde stokları yönetmelidir.

(Devletler) atık hâline gelen ürünler ve eşyalar da dahil olmak üzere bu tür atıkların çevreye duyarlı bir şekilde işlenmesini, toplanmasını, taşınmasını ve depolanmasını sağlamak için uygun önlemleri almalıdırlar; kalıcı organik kirletici içeriklerin yok edileceği bir şekilde imha edilmeli veya kalıcı organik kirleticilerin özelliklerini göstermeyecek şekilde geri döndürülemez bir şekilde dönüştürülmeli ya da aksi durumda imhanın veya geri döndürülemez şekilde dönüştürmenin çevresel olarak tercih edilen seçeneği temsil etmediği durumlarda veya kalıcı organik kirletici içeriğin düşük olduğu durumlarda, çevreye duyarlı bir şekilde bertaraf edilmelidir.

(Devletler) atık hâline gelen ürünler ve eşyalar da dahil olmak üzere bu tür atıkların, kalıcı organik kirleticilerin geri kazanımına, geri dönüşümüne, ıslahına, doğrudan yeniden kullanımına veya alternatif kullanımlarına yol açabilecek bertaraf işlemlerine tabi tutulmamasını sağlamalıdırlar; ve uluslararası kurallara uyulmaksızın uluslararası sınırlardan taşınmalarını önlemelidirler (6. Madde).

2013 Minamata Cıva Sözleşmesi (metin ve onaylar), diğer anlaşmaların daha geniş kapsamının aksine, belirli bir maddeye odaklanmıştır. Bunun nedeni, "cıvanın, uzun menzilli atmosferik taşınımı, antropojenik olarak salındıktan sonra çevrede kalıcılığı, ekosistemlerde biyolojik olarak birikme özelliği ve insan sağlığı ve çevre üzerindeki önemli olumsuz etkileri nedeniyle küresel öneme sahip bir kimyasal" olarak tanınmasıdır. (Önsöz).

Sözleşme, Minamata Sözleşmesi'ne Taraf Devletler, tarafı olmasa bile, Basel Sözleşmesi'nin atık tanımını uygular. Ayrıca, "cıva atıklarının aşağıdaki maddeler veya nesneleri de kapsadığını" ilave eder:

- a) Cıva veya cıva bileşiklerinden oluşan;
- b) Cıva veya cıva bileşikleri içeren; veya
- c) Basel Sözleşmesinin ilgili organları ile uyumlu bir şekilde ve işbirliği içinde Taraflar Konferansıca belirlenen ilgili eşik değerlerin üzerinde bir miktarda cıva veya cıva bileşikleri ile kirlenmiş olan, bertaraf edilen veya bertaraf edilmesi amaçlanan ya da ulusal yasalar veya bu Sözleşme hükümlerine göre bertaraf edilmesi gereken.

Bu tanım, Taraflar Konferansı tarafından tanımlanan eşik değerlerin üzerinde cıva veya cıva bileşikleri içermedikçe, birincil cıva madenciliği hariç madencilikten kaynaklanan örtü, atık kaya ve tortuları hariç tutar.” (Madde 11.1 ve 2).

Sözleşme “insan sağlığını ve çevreyi cıva ve cıva bileşiklerinin antropojenik emisyonlarından ve salımlarından korumayı” hedefler. (Madde 1). Tüm Taraf Devletleri, “Sözleşme’nin kendisi açısından yürürlüğe girdiği tarihte kendi topraklarında faaliyette olmayan birincil cıva madenciliğine” izin vermemekle yükümlü kılar. (Madde 3.3). Mevcut madencilik faaliyetlerine ilişkin olarak ise, bunlar Sözleşme yürürlüğe girdikten sonra ancak on beş yıl devam edebilir. Bu süre boyunca, “bu tür madencilikten elde edilen cıva, yalnızca [aşamalı olarak kullanımdan kaldırma prosedürü öngören] 4. maddeye uygun olarak cıva ilave edilmiş ürünlerin üretiminde, [aşamalı olarak kullanımdan kaldırma prosedürünü sağlayan] 5. maddeye uygun olarak üretim süreçlerinde kullanılabilir ve geri kazanım, geri dönüşüm, ıslah, doğrudan yeniden kullanım veya alternatif kullanımlara yol açmayan işlemler kullanılarak [cıva atıklarının yönetimi ve bertarafına ilişkin] madde 11 uyarınca bertaraf edilmelidir.” (Madde 3.4). Cıva ihracatı da önemli ölçüde kısıtlanmıştır (Madde 3.6).

İlginç bir şekilde, Taraf Devletler aktif olarak “Sözleşme’nin yürürlüğe girdiği tarihten önce mevcut olmayan, cıva veya cıva bileşiklerinin kasıtlı olarak kullanıldığı herhangi bir başka üretim sürecini kullanan herhangi bir tesisin geliştirilmesini aktif olarak caydırmalıdır. Ancak bir Taraf Devlet, Taraflar Konferansı’nı, üretim sürecinin önemli çevre ve sağlık yararları sağladığı ve bu tür yararları sağlayan teknik ve ekonomik olarak uygulanabilir cıva içermeyen alternatiflerin bulunmadığı konusunda ikna ederse (cıva kullanımına izin verilebilir).” (Madde 5.7).

Bir Devlet “kendi topraklarında el emeğine dayalı ve küçük ölçekli altın madenciliği ve işlemesi ... yapıyorsa [Devlet] cıva ve cıva bileşiklerinin kullanımını ve bu tür madencilik ve işlemeyen kaynaklanan çevreye cıva emisyonlarını ve salımları azaltmak ve mümkünse ortadan kaldırmak için adımlar atmalıdır. (Madde 7.2). Bu yönde eylem planları geliştirilmeli, uygulanmalı ve raporlanmalıdır. (Madde.7. 3-4).

“İlgili [cıva emisyonu] kaynaklarına sahip bir Devlet, emisyonları kontrol etmek için önlemler almalıdır.” (Madde 8.3).

Yeni kaynaklar için, “her bir Taraf, emisyonları kontrol etmek ve mümkün olduğunda azaltmak için mevcut en iyi tekniklerin ve en iyi çevresel uygulamaların kullanılması- nı mümkün olan en kısa sürede ve en geç Sözleşmenin kendisi için yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş yıl içinde zorunlu tutmalıdır. Bir Taraf Devlet, mevcut en iyi tekniklerin uygulanmasıyla tutarlı olarak emisyon sınır değerleri kullanabilir.” (Madde 8.4)

Mevcut kaynaklar için, “her bir Taraf devlet aşağıdaki önlemlerden bir veya daha fazlasını herhangi bir ulusal plana dahil etmeli ve ulusal koşullarını ve önlemlerin ekonomik ve teknik fizibilitesini ve karşılanabilirliğini dikkate alarak mümkün olan en kısa sürede ve en geç Sözleşmenin kendisi için yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on yıl içinde uygulamalıdır:

- a) İlgili kaynaklardan kaynaklanan emisyonları kontrol etmek ve mümkünse azaltmak için nicel bir hedef;
- b) İlgili kaynaklardan kaynaklanan emisyonları kontrol etmek ve mümkün olduğunda azaltmak için emisyon sınır değerleri;
- c) İlgili kaynaklardan kaynaklanan emisyonları kontrol etmek için mevcut en iyi tekniklerin ve en iyi çevresel uygulamaların kullanılması;
- d) Cıva emisyonlarının kontrolü için ortak faydalar sağlayacak bir çoklu kirletici kontrol stratejisi;
- e) İlgili kaynaklardan kaynaklanan emisyonları azaltmak için alternatif önlemler.” (Madde 8.5).

Aynı durum cıva salımları için de geçerlidir (bkz. Madde 9), ancak salımlar için tasarlanmamış olan “[a] ilgili kaynaklardan gelen emisyonları kontrol etmek ve mümkünse azaltmak için nicelleştirilmiş bir hedef” önlemi burada uygulanamaz. Devletler, cıva ve cıva bileşiklerinin geçici olarak depolanmasının çevreye duyarlı bir şekilde yapılmasını sağlamak için önlemler almalıdır. (Madde 10.2). Cıva atıklarıyla ilgili olarak, Taraf Devletler, “çevreye duyarlı bir şekilde yönetilmeleri” için uygun önlemleri almalıdır (Madde 11).

3.3. Biyoçeşitlilik

Çevre korumanın bir diğer önceliği de biyolojik türlerin ve çeşitliliğinin korunmasıdır.

1992 BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (metin ve onaylar), bu bağlamda genel ilkeler anlaşmasıdır. Amacı “biyolojik çeşitliliğin korunması, bileşenlerinin sürdürülebilir kullanımı ve genetik kaynaklara uygun erişim ve ilgili teknolojilerin uygun transferi ve uygun finansman da dahil olmak üzere, bu kaynaklar ve teknolojiler üzerindeki tüm haklar dikkate alınarak, genetik kaynakların kullanımından doğan faydaların adil ve hakkaniyete uygun paylaşımıdır.” (Madde 1).

Biyolojik çeşitliliğin tanımı, “diğerlerinin yanı sıra, karasal, deniz ve diğer su ekosistemleri ve parçası oldukları ekolojik kompleksler dahil olmak üzere tüm kaynaklardan gelen canlı organizmalar arasındaki değişkenliktir: bu, türler içindeki, türler arasındaki ve ekosistemlerin çeşitliliğini içerir”. (Madde 2). Ekosistem, “bitki, hayvan ve mikroorganizma toplulukları ile bunların işlevsel bir birim olarak etkileşim içinde olan cansız çevrelerinden oluşan dinamik bir komplekstir.” (Madde 2).

Bu Sözleşme kapsamında, Taraf Devletlerin biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı için ulusal stratejiler, planlar veya programlar geliştirme veya bu amaçla mevcut strateji, plan veya programları uyarlama yükümlülüğü vardır (Madde 6.a).

Ayrıca, devletlerin mümkün olduğu ölçüde ve uygun olduğu ölçüde aşağıdaki yükümlülükleri vardır:

- Biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımının ilgili sektörel veya sektörler arası plan, program ve politikalara entegre edilmesi. (Madde 6.b);
- Biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı için önemli olan bileşenlerini tanımlamak, örnekleme ve diğer teknikler yoluyla izlemek, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı üzerinde önemli olumsuz etkileri olan veya olması muhtemel olan faaliyet süreçlerini ve kategorilerini tanımlamak ve örnekleme ve diğer teknikler yoluyla etkilerini izlemek; (Madde 7).

- Biyolojik çeşitliliği korumak için özel önlemlerin alınması gereken korunan alanlar veya alanlardan oluşan bir sistem kurmak;
- bunların seçimi, kurulması ve yönetimi için kılavuzlar geliştirmek;
- biyolojik çeşitliliğin korunması için önemli olan biyolojik kaynakları düzenlemek ve yönetmek;
- ekosistemlerin, doğal habitatların ve doğal çevrede canlı tür popülasyonlarının korunmasını teşvik etmek;
- korunan alanlara bitişik alanlarda çevreye duyarlı ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek;
- bozulmuş ekosistemleri rehabilite etmek ve eski hâline getirmek ve tehdit altındaki türlerin geri kazanılmasını teşvik etmek;
- İnsan sağlığına yönelik riskleri de göz önünde bulundurarak, biyolojik çeşitliliğin korunmasını ve sürdürülebilir kullanımını etkileyebilecek olumsuz çevresel etkilere sahip olması muhtemel biyoteknolojiden kaynaklanan değiştirilmiş canlı organizmaların kullanımı ve serbest bırakılması ile ilgili riskleri düzenlemek, yönetmek veya kontrol etmek için araçlar oluşturmak veya sürdürmek;
- ekosistemleri, habitatları veya türleri tehdit eden yabancı türlerin sokulmasını önlemek, kontrol etmek veya ortadan kaldırmak;
- mevcut kullanımlar ile biyolojik çeşitliliğin korunması ve bileşenlerinin sürdürülebilir kullanımı arasındaki uyumluluk için gerekli koşulları sağlamaya çalışmak;
- ulusal mevzuatına tabi olarak, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı ile ilgili geleneksel yaşam tarzlarını bünyesinde barındıran yerli ve yerel toplulukların bilgi, yenilik ve uygulamalarına saygı duymak, bunları korumak ve sürdürmek ve bu türlerin sahiplerinin onayı ve katılımıyla bunların daha geniş uygulamalarını teşvik etmek ve bu bilgilerin, yeniliklerin ve uygulamaların kullanımından kaynaklanan faydaların adil bir şekilde paylaşılmasını teşvik etmek;
- tehdit altındaki türlerin ve popülasyonların korunması için gerekli mevzuatı ve/veya diğer düzenleyici kuralları geliştirmek veya sürdürmek;
- 7. madde uyarınca biyolojik çeşitlilik üzerinde önemli bir olumsuz etki tespit edildiğinde, ilgili süreçleri ve faaliyet kategorilerini düzenlemek veya yönetmek (8. Madde);
- biyolojik çeşitlilik bileşenlerinin kendi doğal yeri dışında (ex-situ) korunması için önlemler almak;
- tercihen genetik kaynakların menşe ülkesinde, bitkilerin, hayvanların ve mikroorganizmaların ex-situ korunması ve araştırılması için tesisler kurmak ve sürdürmek;
- Tehdit altındaki türlerin kurtarılması, rehabilitasyonu ve uygun koşullar altında doğal ortamlarına yeniden kazandırılması için önlemler almak;
- ekosistemleri ve türlerin yerinde popülasyonlarını tehdit etmeyecek şekilde ex-situ koruma amacıyla doğal yaşam alanlarından biyolojik kaynakların toplanmasını düzenlemek ve yönetmek (9. Madde);
- biyolojik kaynakların korunmasını ve sürdürülebilir kullanımının dikkate alınmasını ulusal karar verme sürecine entegre etmek;
- biyolojik çeşitlilik üzerindeki olumsuz etkileri önlemek veya en aza indirmek için biyolojik kaynakların kullanımına ilişkin önlemler almak;
- biyolojik kaynakların koruma veya sürdürülebilir kullanım gereklilikleri ile uyumlu geleneksel kültürel uygulamalara uygun olarak alışlagelmiş kullanımını korumak ve teşvik etmek;

- biyolojik çeşitliliğin azaldığı bozulmuş alanlarda iyileştirici eylemler geliştirmek ve uygulamak için yerel nüfusu desteklemek;
- biyolojik kaynakların sürdürülebilir kullanımına yönelik yöntemlerin geliştirilmesinde hükümet yetkilileri ve özel sektör arasındaki iş birliğini teşvik etmek (Madde 10); ve
- biyolojik çeşitlilik bileşenlerinin korunması ve sürdürülebilir kullanımı için teşvik edici görevi gören ekonomik ve sosyal açıdan sağlam önlemlerin alınması (11. Madde).

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesine Ek 2000 tarihli Biyogüvenliğe İlişkin Cartagena Protokolü (metin ve onaylar), “biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı üzerinde olumsuz etkileri olabilecek modern biyoteknolojiden kaynaklanan değiştirilmiş canlı organizmaların, insan sağlığına yönelik riskleri de dikkate alarak ve özellikle sınır ötesi hareketlere odaklanarak, güvenli transferi, işlenmesi ve kullanımı alanında yeterli düzeyde koruma sağlanmasına katkıda bulunma” amacını güder.” (Madde 1).

Aşağıdaki konularda yükümlülükler ortaya koyar:

- Değiştirilmiş herhangi bir canlı organizmanın geliştirilmesi, işlenmesi, taşınması, kullanılması, transferi ve salımının, insan sağlığına yönelik riskleri de dikkate alarak, biyolojik çeşitliliğe yönelik riskleri önleyecek veya azaltacak şekilde yapılmasını sağlamak. (Madde 2.2).
- Başka bir Taraf Devletin çevresine uluslararası giriş için değiştirilmiş canlı organizmaların ilk uluslararası sınır ötesi hareketinden önce Protokolde açıklanan gelişmiş bilgilendirilmiş anlaşma prosedürünü uygulamak (Madde 7.1).
- Etkilenen veya potansiyel olarak etkilenebilecek Devletleri, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı üzerinde önemli olumsuz etkilere sahip olması muhtemel değiştirilmiş canlı bir organizmanın kasıtsız olarak sınır ötesi hareketine yol açan veya yol açabilecek bir salınımla sonuçlanan, kendi yetkisi altındaki bir olaydan haberdar olduğunda, söz konusu Devletlerde insan sağlığına yönelik riskleri de dikkate alarak bilgilendirmek. (Madde 17.1);
- Bu Protokol kapsamında kasıtlı olarak sınır ötesi harekete maruz kalan değiştirilmiş canlı organizmaların, ilgili uluslararası kural ve standartları dikkate alarak güvenli koşullar altında işlenmesini, paketlenmesini ve taşınmasını zorunlu kılmak için gerekli önlemleri almak. (Madde 18); ve
- Bu Protokolü uygulamaya yönelik iç önlemlere aykırı olarak gerçekleştirilen değiştirilmiş canlı organizmaların sınır ötesi hareketlerini önlemeyi ve uygunsa cezalandırmayı amaçlayan uygun yerel önlemleri kabul etmek. Bu tür hareketler yasa dışı sınır ötesi hareketler olarak kabul edilecektir. (Madde 25).

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesine Ek Genetik Kaynaklara Erişim ve Bunların Kullanımından Doğan Faydaların Adil ve Hakkaniyetli Paylaşımına İlişkin 2010 Nagoya Protokolü (metin ve onaylar) “genetik kaynaklara uygun erişim ve ilgili teknolojilerin uygun transferi de dahil olmak üzere, bu kaynaklar ve teknolojiler üzerindeki tüm hakları dikkate alarak ve uygun finansman yoluyla, genetik kaynakların kullanımından doğan faydaların adil ve hakkaniyetli paylaşımını sağlamak ve böylece biyolojik çeşitliliğin korunmasına ve bileşenlerinin sürdürülebilir kullanımına katkıda bulunmak” amacını taşımaktadır. (Madde 1).

Protokol, "genetik kaynakların kullanımından kaynaklanan faydaların yanı sıra müteakip uygulamalar ve ticarileştirmenin sağladığı faydaların, bu tür kaynakları sağlayan Tarafla, yani söz konusu kaynakların menşe ülkesi ile, ya da Sözleşmeye uygun olarak genetik kaynakları edinmiş bir Tarafla adil ve hakkaniyetli bir şekilde paylaşılmasını öngörür. Bu tür paylaşımlar karşılıklı olarak kararlaştırılan şartlarda olacaktır." (Madde 5.1).

Devletler "yerli ve yerel toplulukların elinde bulunan genetik kaynakların kullanımından doğan faydaların ... ilgili topluluklarla adil ve hakkaniyete uygun bir şekilde, karşılıklı olarak kabul edilen şartlara dayalı olarak paylaşılmasını sağlamak amacıyla uygun olduğu şekilde yasal, idari veya politik önlemleri almalıdır." (Madde 5.2). Bu, "genetik kaynaklarla ilgili geleneksel bilginin kullanılmasından kaynaklanan faydaları" da içerir. (Madde 5.5).

Protokol, genetik kaynakları sağlayan Devletlerin önceden bilgilendirilmiş rızasının yanı sıra "yerli ve yerel toplulukların önceden bilgilendirilmiş rızası veya onayı ve katılımı" için bir sistem kurmaktadır. (Madde 6).

Taraf Devletler "iç hukuka uygun olarak, genetik kaynaklarla ilişkili geleneksel bilgiye ilişkin olarak yerli ve yerel toplulukların örfi hukuklarını, topluluk protokollerini ve usullerini dikkate alacaklardır." (Madde 12).

Etkin uygulamayı sağlamak için, Devletler "kendi yargı yetkisi dahilinde kullanılan genetik kaynaklara önceden bilgilendirilmiş rızaya uygun olarak erişilmesini ve diğer Tarafın yerel erişim ve fayda paylaşımı mevzuatı veya düzenleyici gerekliliklerinin gerektirdiği şekilde karşılıklı mutabık kalınan şartların oluşturulmasını sağlamak için uygun, etkili ve orantılı yasal, idari veya politik önlemler almalıdır." (Madde 15.1). Aynı durum "yerli ve yerel toplulukların önceden bilgilendirilmiş rızası veya onayı ve katılımı" için de öngörülmektedir (Madde 16.1).

Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'ne ek Nagoya-Kuala Lumpur Sorumluluk ve Tazminat Protokolü biyoçeşitliliğe adanmış üçüncü anlaşmadır, ancak amacı ve hedefi sorumluluk olduğu için aşağıdaki Bölüm 3.7'de ele alınacaktır.

3.4. Koruma

Flora ve faunanın korunmasına ilişkin anlaşmalar, üzerinde mutabakata varılan ilk yasal olarak bağlayıcı standartlar arasındadır.

Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin 1973 tarihli Sözleşme (CITES) (metin ve onaylar), nesli tehlike altında olan fauna ve flora türlerinin uluslararası düzeyde listelenmesi için üç listeden oluşan bir sistem oluşturmaktadır: nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan türlerden oluşan bir liste; nesli tükenme tehlikesi riski altında olan türlerden oluşan bir liste; ve Devletlerin "sömürüyü önlemek veya kısıtlamak amacıyla" türleri listelediği bir liste. (Madde II).

Nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan türlerle ilgili olarak Sözleşme, taraf Devletlerin, listede yer alan nesli tükenmekte olan türlere ait herhangi bir örneğin ihracatının "önceden bir ihracat izninin verilmesi ve ibraz edilmesine" tabi olmasını şart koşmasını öngörmektedir. (Madde III.2). Böyle bir izin ancak aşağıdaki durumlarda verilebilir:

- "İhracatı yapacak Devletin Bilimsel Otoritesi bu ihracatın söz konusu türün hayatta kalmasına zarar vermeyeceğini bildirmiş olması;

- İhracatı yapacak Devletin Yönetim Makamının, numunenin o Devletin fauna ve floranın korunmasına ilişkin yasalarına aykırı olarak elde edilmediği konusunda tatmin olması;
- İhracatı yapacak Devletin Yönetim Makamının, herhangi bir canlı numunenin yaralanma, sağlığa zarar verme veya zalimce muamele riskini en aza indirecek şekilde hazırlanacağı ve gönderileceği konusunda tatmin olması; ve
- İhracat Devletin Yönetim Makamının numune için bir ithalat izni verildiğine ikna olması." (Madde III.2).

Aynı şekilde, bu tür örneklerin ithalatı için "önceden bir ithalat izninin ve bir ihracat izninin veya bir yeniden ihracat sertifikasının verilmesi ve ibraz edilmesi" gerekecektir. (Madde III.3). İthalat izni sadece aşağıdaki durumlarda verilebilir:

- "İthalatın yapılacağı Devletin Bilimsel Otoritesi, ithalatın ilgili türlerin hayatta kalmasına zarar vermeyecek amaçlar için yapılacağını bildirmiş olması;
- İthalatın yapılacağı Devletin Bilimsel Makamının, canlı bir örneğin önerilen alıcısının bu örneği barındırmak ve bakımını yapmak için uygun donanımına sahip olduğuna ikna olması; ve
- İthalat Devletin Yönetim Makamının, numunenin esas olarak ticari amaçlarla kullanılmayacağı konusunda tatmin olması." (Madde III.3)

Yeniden ihracat, yalnızca aşağıdaki durumlarda verilen bir yeniden ihracat sertifikası gerektirir:

- "Yeniden ihracatın yapılacağı Devletin Yönetim Makamı, numunenin bu Sözleşmenin hükümlerine uygun olarak o Devlete ithal edildiğine ikna olursa;
- ... herhangi bir canlı örnek, yaralanma, sağlığına zarar verme veya zalimce muamele riskini en aza indirecek şekilde hazırlanacak ve gönderilecektir; ve
- ... herhangi bir canlı numune için ithalat izni verilmişse." (Madde III.4).

Nesli tükenme tehdidi altında olan herhangi bir numunenin denizden getirilmesi ile ilgili olarak, Sözleşme sadece aşağıdaki durumlarda bir ön sertifika verilmesini şart koşturmaktadır:

- "Girişin yapılacağı Devletin Bilimsel Otoritesi, girişin ilgili türün hayatta kalmasına zarar vermeyeceğini tavsiye ederse;
- Giriş yapılan Devletin bir Yönetim Makamının, canlı bir örneğin önerilen alıcısının onu barındırmak ve bakımını yapmak için uygun donanımına sahip olduğu konusunda tatmin olması; ve ...
- Numunenin öncelikle ticari amaçlarla kullanılmaması." (Madde III.5).

Henüz nesli tükenme riski altında olmayan, ikinci listede yer alan numuneler için izinler hâlâ zorunludur ancak CITES'in IV. maddesinde listelenen daha az katı koşullara tabidir.

Göçmen Yabani Hayvan Türlerinin Korunmasına İlişkin 1979 Sözleşmesi (metin ve onaylar) çoğunlukla bir hedefler listesi içerir ve ani veya aşamalı etkiye sahip bağlayıcı yükümlülüklerden daha fazlasını hedefler. Nesli tükenmekte olan göçmen türlerini uluslararası olarak sınıflandırmak için bir sistem kurmuştur (Madde III).

Bununla birlikte, "Menzil Devletleri" olarak adlandırılan, yani "söz konusu göçmen türün menziline herhangi bir kısmı üzerinde yargı yetkisine sahip olan herhangi bir Devlet ... veya bayrak gemileri ulusal yargı yetkisi sınırları dışında söz konusu göçmen türün avlanmasıyla uğraşan bir Devlet" (Madde 1.1.h) "bu türlere ait hayvanların avlanmasını yasaklamalıdır." (Madde III.5) Bunun tek istisnası aşağıdaki hallerdir;

- "a) avlanmanın bilimsel amaçlar için olması;
- b) avlanmanın etkilenen türlerin çoğalmasını veya hayatta kalmasını arttırmak amacıyla yapılması;
- c) avlanmanın bu türlerin geleneksel geçimlik kullanıcılarının ihtiyaçlarını karşılamak için olması; veya
- d) olağanüstü koşulların gerektirmesi; bu tür istisnaların içerik açısından kesin, yer ve zaman açısından sınırlı olması koşuluyla. Bu tür avlanmalar türlerin aleyhine işlememelidir." (Madde III.5).

"Yararlanma" listesinde yer alan türler söz konusu olduğunda, "ihracatın yapılacağı Devletin Yönetim Makamı, örneğin o Devletin fauna ve floranın korunmasına ilişkin yasalarına aykırı olarak elde edilmediğine ve ... herhangi bir canlı örneğin yaralanma, sağlığa zarar verme veya zalimce muamele riskini en aza indirecek şekilde hazırlanıp gönderileceğine ikna olduğunda" verilecek bir ihracat izninin varlığına odaklanılmaktadır. (Madde V.2).

Devletler "[CITES] hükümlerini uygulamak ve bu hükümleri ihlal eden numunelerin ticaretini yasaklamak için uygun tedbirleri almalıdır. Bu tedbirler

... bu tür numunelerin ticaretini veya bulundurulmasını ya da her ikisini birden cezalandıracak ve ... bu tür numunelere el konulmasını veya ihraç eden Devlete iade edilmesini sağlayacak tedbirleri içerecektir." (Madde VIII.1).

Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öne Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme (Ramsar Sözleşmesi) 1971 (metin ve onaylar) bir Uluslararası Öne Sahip Sulak Alanlar Listesi oluşturmuştur (Madde 2.1) ve her Taraf Devlet en az bir tane belirlemelidir. Devletler, "listede yer alsın ya da almasın, sulak alanlarda doğa rezervleri oluşturarak sulak alanların ve su kuşlarının korunmasını teşvik etmeli ve bunların muhafazası için yeterli önlemleri almalıdır." (Madde 4.1) Ayrıca, "[b]ir Akit Tarafın acil ulusal çıkarları doğrultusunda Listede yer alan bir sulak alanın sınırlarını silmesi veya kısıtlaması durumunda, sulak alan kaynaklarındaki herhangi bir kaybı mümkün olduğunca telafi etmeli ve özellikle su kuşları için ek doğa rezervleri oluşturmalı ve aynı alanda veya başka bir yerde orijinal habitatın yeterli bir kısmının korunmasını sağlamalıdır." (Madde 4.2).

1972 tarihli Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme (metin ve onaylar), "kültürel ve doğal mirası tehdit eden yeni tehlikelerin büyüklüğü ve ciddiyeti göz önüne alındığında, uluslararası toplumun bir bütün olarak, kolektif yardım sağlayarak olağanüstü evrensel değere sahip kültürel ve doğal mirasın korunmasına katılmasının zorunlu olduğunu" kabul etmiştir (Başlangıç). Taraf Devletler, "bu mirasın, korunması için bir bütün olarak uluslararası toplumun iş birliği yapma görevi olan bir dünya mirası oluşturduğunu" (Madde 6.1) kabul etmekte ve "topraklarında bulundukları Devletlerin talep etmeleri hâlinde, kültürel ve doğal mirasın tespiti, korunması, muhafazası ve sergilenmesi için ... yardımda bulunmayı taahhüt etmektedirler. [Ve] bu Sözleşmeye Taraf diğer Devletlerin topraklarında bulunan kültürel ve doğal mirasa

... doğrudan veya dolaylı olarak zarar verebilecek herhangi bir kasıtlı önlem almamayı" taahhüt ederler. (Madde 6.2-3).

Sözleşme "doğal mirası" "estetik veya bilimsel açıdan olağanüstü evrensel değere sahip fiziksel ve biyolojik oluşumlar veya bu tür oluşum gruplarından oluşan doğal özellikler; bilim veya koruma açısından olağanüstü evrensel değere sahip tehdit altındaki hayvan ve bitki türlerinin yaşam alanlarını oluşturan jeolojik ve fizyografik oluşumlar ve kesin olarak belirlenmiş alanlar; bilim, koruma veya doğal güzellik açısından olağanüstü evrensel değere sahip doğal bölgeler veya kesin olarak belirlenmiş doğal alanlar" olarak tanımlamaktadır. (Madde 2).

Taraf Devletler "1. ve 2. maddelerde atıfta bulunulan ve kendi topraklarında bulunan kültürel ve doğal mirasın tespiti, korunması, muhafazası, sergilenmesi ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlama görevinin öncelikle o Devlete ait olduğunu kabul ederler. Bu amaçla, kendi kaynaklarını sonuna kadar kullanarak ve uygun olduğu hallerde, özellikle mali, sanatsal, bilimsel ve teknik olmak üzere, elde edebileceği her türlü uluslararası yardım ve iş birliği ile elinden geleni yapacaktır." (Madde 4).

Denizle ilgili olarak, **BM Deniz Hukuku Sözleşmesi** özellikle değerli standartlar içermektedir.

Sözleşme uyarınca, "kendi münhasır ekonomik bölgesindeki canlı kaynakların izin verilen avlanma miktarını belirlemek" kıyı devletinin yetkisi ve görevidir (Madde 61.1). "Münhasır ekonomik bölgesindeki canlı kaynakların devamlılığının aşırı yararlanma nedeniyle tehlikeye girmemesini, elindeki en iyi bilimsel kanıtları dikkate alarak, uygun koruma ve yönetim yoluyla sağlamalıdır" (Madde 61.2). Ayrıca, "hasat edilen türlerin popülasyonlarını korumak veya eski hâline getirmek için tasarlanmış" tedbirler almalıdırlar (Madde 62.3). Kıyı Devleti "münhasır ekonomik bölgedeki canlı kaynakların optimum kullanımı hedefini teşvik etmeli [,] [Münhasır Ekonomik Bölgedeki] canlı kaynakları hasat etme kapasitesini belirlemelidir." (Madde 62).

Anadrom balık stoklarının (yumurtlamak için denizden tatlı suya göç eden balıklar) menşei olan Devlet, yani nehirlerinin kaynaklandığı Devlet, "münhasır ekonomik bölgesinin dış sınırlarının karadaki tüm sularında balıkçılık ve balıkçılık için uygun düzenleyici önlemler alarak bunların korunmasını sağlamalıdır." (Madde 66).

Katadrom türler (yumurtlamak için tatlı sudan denize göç eden balıklar) için, bunların yönetiminden ve göç eden balıkların giriş ve çıkışlarının sağlanmasından sorumlu olan Devlet, "yaşam döngülerinin büyük bir kısmını sularında geçirdikleri" Devlettir. (Madde 67).

Açık denizlerle ilgili olarak, "tüm Devletler, kendi vatandaşları için açık denizlerin canlı kaynaklarının korunması için gerekli olabilecek önlemleri almak veya bu konuda diğer Devletlerle iş birliği yapmakla yükümlüdür." (Madde 117).

Devletler, "ilgili Devletlerin elindeki en iyi bilimsel kanıtlara dayanarak, hasat edilen türlerin popülasyonlarını, gelişmekte olan Devletlerin özel gereksinimleri de dahil olmak üzere ilgili çevresel ve ekonomik faktörler tarafından nitelendirildiği şekilde maksimum sürdürülebilir verim üretebilecek seviyelerde tutmak veya eski hâline getirmek için tasarlanmış önlemler almalı ve balıkçılık modellerini, stokların karşılıklı bağımlılığını ve ister alt bölgesel, ister bölgesel veya küresel olsun genel olarak tavsiye edilen uluslararası asgari standartları dikkate almalıdır [ve] hasat edilen türlerle ilişkili veya onlara bağımlı türlerin popülasyonlarını, üremelerinin ciddi şekilde tehdit altına girebileceği seviyelerin üzerinde tutmak veya eski hâline getirmek amacıyla, bu türlerle ilişkili veya onlara bağımlı türler üzerindeki etkileri dikkate almalıdır." (Madde 119.1).

10 Aralık 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin Kıyı Balık Stoklarının ve Yüksek Göçmen Balık Stoklarının Korunması ve Yönetimine İlişkin Hükümlerinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma uyarınca, kıyı Devletleri ve açık denizlerde balıkçılık yapan Devletler aşağıdakileri yapmak zorundadır:

- "balıkçılığın, diğer insan faaliyetlerinin ve çevresel faktörlerin hedef stoklar ve aynı ekosisteme ait veya hedef stoklarla ilişkili veya hedef stoklara bağımlı türler üzerindeki etkisini değerlendirmek;
- Gerektiğinde, aynı ekosisteme ait veya hedef stoklarla ilişkili veya onlara bağımlı türler için, bu türlerin popülasyonlarını üremelerinin ciddi şekilde tehdit altına girebileceği seviyelerin üzerinde tutmak veya eski hâline getirmek amacıyla koruma ve yönetim tedbirleri almak;
- ... kayıp veya terk edilmiş av araçları ile avlanmayı hem balık hem de balık olmayan türler olmak üzere hedef dışı türlerin avlanmasını (bundan böyle hedef dışı türler olarak anılacaktır) ve özellikle nesli tükenmekte olan türler olmak üzere ilişkili veya bağımlı türler üzerindeki etkileri, uygulanabilir olduğu ölçüde, seçici, çevresel açıdan güvenli ve uygun maliyetli av araçları ve tekniklerinin geliştirilmesi ve kullanılmasını içeren tedbirler yoluyla en aza indirmek;
- deniz ortamındaki biyolojik çeşitliliği korumak." (Madde 5.d-g).

Devletler, "canlı deniz kaynaklarını korumak ve deniz çevresini muhafaza etmek amacıyla, ihtiyati yaklaşımı, başıboş balık stoklarının ve yüksek göç eden balık stoklarının görüşülmesi, yönetimi ve işletilmesi için yaygın bir şekilde uygulamalıdır." (Madde 6.1).

3.5. Çölleşme

1994 tarihli Birleşmiş Milletler Özellikle Afrika'da Ciddi Kuraklık ve/veya Çölleşme Yaşayan Ülkelerde Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi (metin ve onaylar), çölleşmenin ancak uluslararası iş birliği ile ele alınabileceğini kabul etmektedir. Bu bağlamda, sadece çölleşmeden etkilenenler değil, tüm Taraf Devletler şunları yapmalıdır:

- "çölleşme ve kuraklık süreçlerinin fiziksel, biyolojik ve sosyo-ekonomik yönlerini ele alan entegre bir yaklaşım benimsemeli; ...
- yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik stratejileri çölleşmeyle mücadele ve kuraklığın etkilerini hafifletme çabalarına entegre etmelidir." (Madde 4).

Ek IV, Kuzey Akdeniz Bölgesi ile ilgili tedbirlere ilişkindir. Bu belge kapsamında, bu bölgedeki etkilenen Taraflar ulusal eylem programları hazırlamalıdır (Maddeler 4, 5 ve 6).

3.6. İklim Değişikliği

1992 Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (metin ve onaylar), iklim değişikliğini ele almak bakımından tüm küresel normatif eylemin dayandığı araçtır.

Sözleşme'nin amacı "Sözleşme'nin ilgili hükümlerine uygun olarak, atmosferdeki sera gazı konsantrasyonlarının, iklim sistemine tehlikeli insan kaynaklı müdahaleyi

önleyecek bir düzeyde istikrara kavuşturulmasını sağlamaktır. Böyle bir seviyeye, ekosistemlerin iklim değişikliğine doğal olarak uyum sağlamasına, gıda üretiminin tehdit edilmemesine ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir bir şekilde ilerlemesine imkân verecek yeterli bir zaman dilimi içerisinde ulaşılmalıdır.” (Madde 2).

Anlaşma bir dizi ilke içerir (çoğunlukla bu modülün 2. bölümünde incelenenler) ve gösterge niteliğinde ancak bağlayıcı olmayan tedbirler öngörmektedir. Bununla birlikte, gelişmiş ülkeler ve Sözleşme’nin Ek’inde yer alan ülkeler, “insan kaynaklı sera gazı emisyonlarını sınırlandırarak ve sera gazı yutaklarını ve rezervuarlarını koruyarak ve geliştirerek iklim değişikliğinin azaltılması konusunda ulusal politikalar benimseme ve ilgili önlemleri alma” yükümlülüğüne sahiptir. (Madde 4.2.a.).

Çerçeve Sözleşmeyi takiben, **1998 Kyoto Protokolü (metin ve onaylar)** sera gazı emisyonlarının azaltılması için bir hedefler sistemi öngörmüştür. Tüm Taraf Devletler, bu “sayısallaştırılmış emisyon sınırlama ve azaltma taahhütlerine” ulaşmak için ulusal koşullarına uygun olarak politika ve tedbirleri uygulamalı ve/veya daha da detaylandırmalıdır. (Madde 2). Bu madde ayrıca bir dizi tavsiye niteliğinde ancak zorunlu olmayan tedbirleri de sıralamaktadır. Ayrıca, “gelişmiş ülkeler”, “sırasıyla Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü ve Uluslararası Denizcilik Örgütü aracılığıyla çalışarak, Montreal Protokolü tarafından kontrol edilmeyen havacılık ve denizcilik yakıtlarından kaynaklanan sera gazı emisyonlarının sınırlandırılmasını veya azaltılmasını hedeflemelidir.” (Madde 2.2). Gelişmiş ülkeler ayrıca bu politika ve tedbirleri “iklim değişikliğinin olumsuz etkileri, uluslararası ticaret üzerindeki etkiler ve diğer Taraflar, özellikle de gelişmekte olan ülke Taraflar üzerindeki sosyal, çevresel ve ekonomik etkiler dahil olmak üzere olumsuz etkileri en aza indirecek şekilde” uygulamaya çalışmalıdır. (Madde 2.3). Aynı yaklaşım 3. maddedeki hedeflere ulaşmak için de zorunludur (Bkz. Madde 3.14).

Gelişmiş ülkeler, “2003-2012 taahhüt döneminde bu tür gazların toplam emisyonlarını 1990 seviyelerinin en az yüzde 5 altına düşürmek amacıyla, Ek A’da listelenen sera gazlarının toplam insan kaynaklı karbondioksit eşdeğeri emisyonlarının, Ek B’de belirtilen sayısallaştırılmış emisyon sınırlama ve azaltma taahhütleri uyarınca ve bu madde hükümlerine uygun olarak hesaplanan belirlenmiş miktarlarını aşmamasını bireysel olarak ya da ortaklaşa şekilde sağlamalıdır.” (Madde 3.1).

Protokol, sera gazı emisyonlarının belirlenmesi, hesaplanması ve raporlanmasına ilişkin karmaşık bir sistemin yanı sıra bu tür yükümlülükler ve hedefler bakımından bir değiş tokuş sistemi oluşturmuştur.

2012 Doha Değişikliği (metin ve onay) bu hedeflere ulaşılması için son tarihi 2020’ye çekmiştir. Ancak uygulamada Kyoto protokolü rejimi fiilen geçersiz hâle gelmiş ve neredeyse evrensel olarak onaylanan Paris Anlaşması tarafından geçersiz kılınmıştır.

2015 Paris Anlaşması (metin ve onaylar) ilk kez “iklim değişikliğinin insanlığın ortak bir kaygısı olduğunu, Tarafların iklim değişikliğini ele almak için harekete geçerken insan hakları, sağlık hakkı, yerli halkların, yerel toplulukların, göçmenlerin, çocukların, engellilerin ve hassas durumdaki kişilerin hakları ve kalkınma hakkı ile toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların güçlendirilmesi ve nesiller arası eşitlik konularındaki yükümlülüklerine saygı göstermeleri, bunları teşvik etmeleri ve dikkate almaları gerektiğini” kabul etmiştir (Başlangıç).

Paris Anlaşmasının amacı “sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik çabalar bağlamında iklim değişikliği tehdidine karşı küresel tepkiyi güçlendirmektir: Bu çerçevede şunlar da yapılmalıdır:

- a) Küresel ortalama sıcaklık artışını sanayi öncesi seviyelerin 2°C üstünü geçirmemek ve iklim değişikliğinin risk ve etkilerini önemli ölçüde azaltacağını kabul ederek sıcaklık artışını sanayi öncesi seviyelerin 1.5°C üzerinde sınırlama çabalarını sürdürmek;
- b) İklim değişikliğinin olumsuz etkilerine uyum sağlama kabiliyetinin artırılması ve gıda üretimini tehdit etmeyecek şekilde iklim direncinin ve düşük sera gazı emisyonlu kalkınmanın teşvik edilmesi; ve
- c) Finansman akışlarının düşük sera gazı emisyonları ve iklime dirençli kalkınmaya yönelik bir yaklaşımla tutarlı hâle getirilmesi.” (Madde 2.1).

Taraf Devletler “sera gazı emisyonlarında küresel zirveye mümkün olan en kısa sürede ulaşmayı, zirveye ulaşmanın gelişmekte olan ülke Taraflar için daha uzun zaman alacağını kabul ederek, bu yüzyılın ikinci yarısında kaynaklar arasında insan kaynaklı emisyonlar ile yutaklar tarafından yapılan sera gazı uzaklaştırmaları arasında hakkaniyet temelinde ve sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğu ortadan kaldırma çabaları bağlamında bir denge sağlamak amacıyla mevcut en iyi bilime uygun olarak daha sonra hızlı azaltımlar gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.” (Madde 4.1). Bu amaçla, “gerçekleştirmeyi amaçladığı ardışık ulusal olarak belirlenmiş katkıları hazırlamalı, iletmeli ve sürdürmeli [ve] bu katkıların hedeflerine ulaşmak amacıyla yerel azaltım önlemlerini takip etmelidirler.” (Madde 4).

3.7. Çevresel Zararlardan Sorumluluk

Daha 1972 yılında **Stockholm Deklarasyonu**, 22. İlkesinde şunu kabul etmiştir: “Devletler, kendi yetki alanları veya kontrolleri dahilindeki faaliyetlerin kendi yetki alanları dışındaki alanlarda neden olduğu kirlilik ve diğer çevresel zararların mağdurları için sorumluluk ve tazminata ilişkin uluslararası hukukun daha da geliştirilmesi için iş birliği yapacaklardır.”

Rio Deklarasyonu ayrıca şu hususları benimsemiştir: “Devletler, kirlilik ve diğer çevresel zararların mağdurları için sorumluluk ve tazminata ilişkin ulusal hukuklarını geliştireceklerdir. Devletler ayrıca, kendi yetki alanları veya kontrolleri dahilindeki faaliyetlerin yetki alanları dışındaki bölgelerde neden olduğu çevresel zararın olumsuz etkileri için sorumluluk ve tazminata ilişkin daha fazla uluslararası hukuk geliştirmek için hızlı ve daha kararlı bir şekilde iş birliği yapacaklardır.” (İlke 13).

Sınır aşan Suyolları ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına İlişkin 1992 Sözleşmesi ile Endüstriyel Kazaların Sınır aşan Etkilerine İlişkin 1992 Sözleşmesine Ek Endüstriyel Kazaların Sınır aşan Etkilerinden Kaynaklanan Zararın Hukuki Sorumluluğu ve Tazminine İlişkin 2003 Protokolü (metin ve onaylar) “endüstriyel kazaların sınır aşan sular üzerindeki sınır aşan etkilerinden kaynaklanan zarar için hukuki sorumluluk ve yeterli ve hızlı tazminat için kapsamlı bir rejim sağlamayı” amaçlamaktadır (Madde 1).

Bu protokol “zarar”ı aşağıdakileri içerecek şekilde tanımlamaktadır:

- “(i) Can kaybı veya kişisel yaralanma;
- (ii) Protokol uyarınca sorumlu kişi tarafından sahip olunan mallar dışındaki malların kaybı veya zarar görmesi;
- (iii) Tasarruflar ve maliyetler dikkate alındığında, sınır aşan suların ekonomik amaçlarla kullanımında yasal olarak korunan bir menfaatin bozulmasından

doğrudan kaynaklanan ve sınır aşan suların bozulması sonucunda ortaya çıkan gelir kaybı;

- (iv) Bozulan sınır aşan suların eski hâline getirilmesine yönelik tedbirlerin maliyeti, fiilen alınan veya alınacak tedbirlerin maliyetleri ile sınırlı olmak üzere;
- (v) Zararın bir endüstriyel kazanın sınır aşan sular üzerindeki sınır aşan etkilerinden kaynaklandığı ölçüde, bu tür önlemlerin neden olduğu herhangi bir kayıp veya zarar da dahil olmak üzere müdahale önlemlerinin maliyeti.” (Madde 2.2.d).

Bu Protokol kapsamında, “eski hâle getirme tedbirleri”, “sınır aşan suların zarar görmüş veya tahrip olmuş bileşenlerini, endüstriyel kaza meydana gelmemiş olsaydı mevcut olacak koşullara geri döndürmeyi veya eski hâline getirmeyi veya bunun mümkün olmadığı durumlarda, uygun olduğu hallerde, bu bileşenlerin eşdeğerini sınır aşan sulara sokmayı amaçlayan her türlü makul tedbir” anlamına gelmektedir. İç hukuk, bu tür tedbirleri almaya kimin yetkili olacağını gösterebilir.” (Madde 2.2.g).

Protokol, meydana gelen bir endüstriyel kazanın, kazanın meydana geldiği Taraf Devlet dışındaki bir Taraf Devletin topraklarında sınır aşan sular üzerindeki etkilerinden kaynaklanan zararlar için geçerlidir (Madde 3).

Protokol, neredeyse kusursuz sorumluluğa yakın bir sorumluluk öngörmektedir. Buna göre “uygun güvenlik önlemleri alınmış olmasına rağmen, zararın aşağıdaki nedenlerden kaynaklandığını kanıtlamadığı sürece, işletmecinin endüstriyel kazanın neden olduğu zarardan sorumlu olması gerekir:

- a) Bir silahlı çatışma, düşmanlık, iç savaş veya ayaklanma eyleminin sonucu;
- b) İstisnai, kaçınılmaz, öngörülemez ve karşı konulamaz nitelikteki bir doğa olayının sonucu;
- c) Tamamen endüstriyel kazanın meydana geldiği Tarafın bir kamu otoritesinin zorunlu bir tedbirine uyulmasının sonucu; veya
- d) Tamamen üçüncü bir tarafın haksız ve kasıtlı davranışının sonucu.” (Madde 4.1-2).

Eğer zarara uğrayan kişi kendi kusuruyla katkıda bulunmuş ya da zarara neden olmuşsa, tazminat azaltılabilir ya da reddedilebilir (Madde 4.3). Birden fazla işletmecinin sorumlu olması hâlinde, işletmeci endüstriyel kazanın zararın sadece bir kısmına neden olduğunu gösteremediği sürece, zarar gören kişi herhangi birinden tazminatın tamamını talep edebilir (Madde 4.4). Sözleşmenin Ek II’si sorumluluğa mali sınırlar getirmektedir (Madde 9). İşletmeciler mali sorumlulukları için sigorta yaptırmalıdır (Madde 11).

Buna ek olarak, herhangi bir kişi kasıtlı, dikkatsiz veya ihmalkâr eylemleri veya ihmalleri nedeniyle neden olduğu veya katkıda bulunduğu zarardan sorumlu olacaktır (Madde 5). Bu durumda sorumluluk için herhangi bir mali sınır uygulanmaz (Madde 9).

İşletmeci, kazadan sonra tüm makul müdahale önlemlerini almalıdır, yani “bir endüstriyel kazanın ardından kamu makamları da dahil olmak üzere herhangi bir kişi tarafından olası kayıp veya zararı önlemek, en aza indirmek veya azaltmak veya çevresel temizliği düzenlemek için tüm makul önlemler alınmalıdır. İç hukuk, bu tür tedbirleri almaya kimin yetkili olacağını gösterebilir.” (Madde 6, Madde 2.2.h ile birlikte okunduğunda).

Sorumlu herhangi bir kişi, bir mahkemeye veya bir hakem mahkemesine başvurma hakkına sahiptir (Madde 7). Ayrıca, hukuki sorumluluk talepleri için (endüstriyel

kazadan itibaren) on beş yıllık (Madde 10.1) ve davacının zararı ve sorumlu kişiyi bildiği veya makul olarak bilmesi gerektiği tarihten itibaren üç yıllık bir zaman aşımı süresi vardır. Ayrıca, "endüstriyel kazanın aynı kökene sahip bir dizi olaydan oluşması hâlinde, bu madde uyarınca belirlenen zaman sınırları bu tür olayların sonuncusunun tarihinden itibaren işlemeye başlar. Endüstriyel kazanın sürekli bir olaydan oluşması hâlinde, bu süreler söz konusu sürekli olayın bitiminden itibaren işlemeye başlar." (Madde 10.3).

Burada, Protokol'ün yetkili mahkemelerin yalnızca zararın meydana geldiği, endüstriyel kazanın meydana geldiği veya davalının mutlak meskeninin bulunduğu ya da bir şirket veya başka bir tüzel kişi ise, ana iş yerinin, kanuni merkezinin veya merkezi idaresinin bulunduğu Taraf Devletin mahkemeleri olduğunu açıklığa kavuşturduğunu vurgulamak gerekir (Madde 13). Taraflar arasında anlaşma olması hâlinde tahkim mümkündür (Madde 14). Zarara uğrayan kişi kazanın meydana geldiği Devletin hukukunun uygulanmasını talep etmedikçe, esas ve usul bakımından uygulanacak hukuk, davaya bakan mahkemenin hukukudur. (Madde 16).

Eşzamanlı olarak birbiriyle yarışan davalar söz konusu olduğunda, yetki olaya ilk olarak el atan mahkemede kalır. Bu kapsamda, "davalar, ayrı yargılamalardan kaynaklanan birbiriyle çelişen kararlar verilmesi riskinden kaçınmak için birlikte görülmelerinin ve karara bağlanmalarının uygun olacağı kadar yakından bağlantılı oldukları durumlarda ilişkili kabul edilir." (Madde 15.5).

Taraf Devletler, davaya bakan mahkeme veya hakem kararını, aşağıdaki durumlar haricinde tanımalı ve tenfiz etmelidir: kararın hile ile alınmış olması; davalıya makul bir bildirimde bulunulmamış ve davasını sunması için adil bir fırsat verilmemiş olması; aynı dava nedeni ve aynı taraflarla ilgili olarak başka bir Taraf Devlette geçerli olarak verilmiş daha önceki bir mahkeme veya hakem kararı ile çelişiyor olması; veya tanınmasının talep edildiği Taraf devletin kamu düzenine aykırı olması. (Madde 18)

Cartagena Biyogüvenlik Protokolüne ek, 2010 Nagoya-Kuala Lumpur Sorumluluk ve Tazminat Ek Protokolü (metin ve onaylar) "değiştirilmiş canlı organizmalarla ilgili sorumluluk ve tazminat alanında uluslararası kurallar ve usuller sağlayarak, insan sağlığına yönelik riskleri de dikkate alarak, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımına katkıda bulunmayı" amaçlamaktadır. (Madde 1).

Sözleşme "kökenini sınır ötesi bir hareketten alan değiştirilmiş canlı organizmaların neden olduğu zararlar için de uygulanır. Sözü edilen değiştirilmiş canlı organizmalar şunlardır:

- a) Doğrudan gıda veya yem olarak kullanılmak veya işlenmek amaçlı olanlar;
- b) Kontrollü kullanım için tasarlanmış olanlar;
- c) Çevreye kasıtlı olarak sokulması amaçlananlar." (Madde 3.1).

Bu Ek Protokol "zarar" ı aşağıdaki özelliklere sahip, "insan sağlığına yönelik riskleri de dikkate alarak biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı üzerinde olumsuz bir etki" olarak tanımlamaktadır:

- (i) İnsan kaynaklı diğer değişimleri ve doğal değişimi dikkate alan ve yetkili bir makam tarafından tanınan bilimsel olarak belirlenmiş temel değerler dikkate alınarak ölçülebilir veya başka bir şekilde gözlemlenebilir; ve

(ii) Önemli.” (Madde 2.2.b). Zararın önemi “aşağıdaki gibi faktörler temelinde” belirlenecektir:

- a. Makul bir süre içinde doğal iyileşme yoluyla telafi edilemeyecek değişiklik olarak anlaşılması gereken uzun vadeli veya kalıcı değişiklik;
- b. Biyolojik çeşitliliğin bileşenlerini olumsuz yönde etkileyen niteliksel veya niceliksel değişikliklerin kapsamı;
- c. Biyolojik çeşitliliğin bileşenlerinin mal ve hizmet sağlama kabiliyetinin azalması;
- d. Protokol bağlamında insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerin boyutu.” (Madde 2.3).

Ek Protokol zarar ile değiştirilmiş canlı organizma arasındaki nedensellik (illiyet) bağının “iç hukuka uygun olarak” kurulmasını gerektirir (Madde 4).

Taraf Devletler, işletmecilerin hasar durumunda derhal yetkilileri bilgilendirmelerini, hasarı değerlendirmelerini ve uygun müdahalelerde bulunmalarını zorunlu hale getirmelidir. Yetkili makamlar da, söz konusu işletmeciyi tespit etmek ve alması gereken müdahale tedbirlerini belirlemek de dahil olmak üzere aynı şeyi yapmalıdır (Madde 5.1-2). Bu kararlar gerekçeli olmalı, işletmeciye bildirilmeli ve işletmeci bu kararlar aleyhine idari veya adli yollara başvurabilmelidir (Madde 5.6).

Kritik olarak, “ilgili bilgilerin ... zamanında müdahale tedbirlerinin alınmaması hâlinde zararın ortaya çıkacağına dair yeterli bir ihtimal olduğunu göstermesi hâlinde, işletmecinin söz konusu zararı önlemek için uygun müdahale tedbirlerini alması gerekecektir.” (Madde 5.3). Bu, zararın sınır aşan niteliğine bakılmaksızın uygulanan önleme ilkesinin bir yansımasıdır. Yetkili makamlar “zararın değerlendirilmesi ve uygun müdahale tedbirlerinin uygulanmasına ilişkin masraf ve harcamaları işletmeciden geri alma hakkına sahiptir.” (Madde 5.5).

Taraf Devletler, etkilenen Tarafların erişebileceği, kendi hukuk sistemlerine uygun bir hukuki sorumluluk sistemi kurmalıdır (Madde 12). Sorumluluk istisnaları, doğal afetler veya mücbir sebepler ile savaş veya iç karışıklık halleri için ve aynı zamanda iç hukukta düzenlenen diğer istisnalar için öngörülebilir (Madde 6).

Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınımı ve Bertarafından Kaynaklanan Zararın Tazmini ve Sorumluluğa İlişkin Basel Sözleşmesinin 1999 tarihli Protokolü (metin ve onaylar) “tehlikeli atıkların ve diğer atıkların sınır ötesi taşınımından ve bu atıkların yasadışı trafiği de dahil olmak üzere bertarafından kaynaklanan zararlar için sorumluluk ve yeterli ve hızlı tazminat için kapsamlı bir rejim sağlamayı” amaçlamaktadır. (Madde 1). Protokol “tehlikeli atıkların ve diğer atıkların sınır ötesi hareketi ve yasadışı trafik de dahil olmak üzere bunların bertarafı sırasında, atıkların bir ihracat Devletinin ulusal yargı yetkisi altındaki bir alanda taşıma araçlarına yüklendiği noktadan itibaren meydana gelen bir olaydan kaynaklanan zararlar” için geçerlidir. (Madde 3.1). Madde 3’ün geri kalanında atıfta bulunulması önemli olan bir dizi istisna ve özel önlem öngörülmektedir.

Sorumluluk açısından, 4. maddeye göre bu sorumluluk, bertaraf eden kişi atığın zilyetliğini almadığı sürece tehlikeli atığı ihraç eden Devlet veya kişi ya da kuruluşa aittir. Bertaraf eden kişi atığı ele geçirdikten sonra, sorumluluk bertaraf edene ait olacaktır. Madde 6’nın tüm normatif çerçevesi Sözleşmeye dayanmaktadır ve bir sorumluluk boşluğu bırakmamayı amaçlamaktadır. İthalatçı Devletin tehlikeli atığı yasaklaması ancak ihracatçı Devletin yasaklamaması durumunda, bertaraf eden zilyetliğin ele geçirene

kadar ithalatçı Devlet sorumlu olacaktır. Yeniden ithalat prosedürü durumunda, bildirim yapan Devlet veya kuruluş ya da kişi (Sözleşmenin yeniden ithalat prosedürüne uygun olarak) bertaraf eden zilyetliği ele geçirene kadar sorumlu olacaktır. Birden fazla kişinin sorumlu olması hâlinde, "davacı, sorumlu kişilerin herhangi birinden veya tamamından zararın tamamının tazmin edilmesini talep etme hakkına sahip olacaktır." (Madde 4.6).

Zarar durumunda kusursuz sorumluluktan istisnalar öngörülmüştür:

- a. "Silahlı çatışma, düşmanlık, iç savaş veya ayaklanma eylemlerinin sonucu;
- b. İstisnai, kaçınılmaz, öngörülemez ve karşı konulamaz nitelikteki bir doğa olayının sonucu;
- c. Tamamen zararın meydana geldiği Devletin bir kamu otoritesinin zorunlu bir tedbirine uyulmasının sonucu; veya
- d. Zarara uğrayan kişi de dahil olmak üzere, tamamen üçüncü bir tarafın haksız ve kasıtlı davranışının sonucu." (Madde 4.5).

Bununla birlikte, "herhangi bir kişi, Sözleşmeyi uygulayan hükümlere uymaması veya kasıtlı, dikkatsiz veya ihmalkâr eylemleri veya ihmalleri nedeniyle neden olduğu veya katkıda bulunduğu zarardan sorumlu olacaktır." (Madde 5). Sorumlu kişiler, sorumluluğa itiraz etmek için mahkemeye başvurabilirler (Madde 8). "Zarara uğrayan kişi veya iç hukuk uyarınca sorumlu olduğu bir kişi, kendi kusuruyla, tüm koşullar göz önüne alındığında zarara neden olmuş veya katkıda bulunmuşsa, tazminat azaltılabilir veya reddedilebilir" (Madde 9). Bir Ek, kusursuz sorumluluğun mali sınırlarını belirlemektedir (Madde 12).

Olay tarihinden itibaren veya "davacının zararı bildiği veya makul olarak bilmesi gerektiği tarihten itibaren" on yıllık bir zaman aşımı süresi vardır. (Madde 13).

Potansiyel olarak sorumlu olan kişiler teminat altına alınmalıdır (Madde 14). Yetkili mahkeme, aşağıdaki olayların gerçekleştiği yerde yargı yetkisine sahip olan mahkemedir.

- "(a) Zararın meydana geldiği; veya
- (b) Olayın meydana geldiği; veya
- (c) Davalının mutlak meskeninin veya başlıca iş yerinin bulunduğu" (Madde 17.1).

Paralel davalar söz konusu olduğunda, halihazırda görülmekte olan başka bir dava lehine davayı durdurma imkânı vardır, ancak bu bir zorunluluk değildir (Madde 18) ve hem esas hem de usul bakımından uygulanacak hukuk, davaya bakan mahkemenin hukukudur (Madde 19). Kesinleşmiş bir karar, aşağıdaki haller dışında Taraf Devletlerde icra edilebilir olmalıdır:

- "(a) Kararın hile ile elde edilmiş olması;
- (b) Davalıya makul bir bildirimde bulunulmaması ve davasını sunması için adil bir fırsat verilmemesi;
- (c) Kararın, başka bir Akit Tarafta aynı dava nedeni ve aynı taraflarla ilgili olarak daha önce geçerli bir şekilde verilmiş bir kararla çelişmesi; veya
- (d) Kararın, tanınmasının talep edildiği Akit Tarafın kamu düzenine aykırı olması halinde." (Madde 21).

Protokol ayrıca Devletlerin “bir olay sırasında tehlikeli atıkların ve diğer atıkların operasyonel kontrolünü elinde bulunduran herhangi bir kişinin [bu olaydan] kaynaklanan zararı azaltmak için tüm makul önlemleri almasını [ve] sadece önleyici tedbirler almak amacıyla tehlikeli atıkları ve diğer atıkları elinde bulunduran ve/veya kontrol eden herhangi bir kişinin, bu kişinin makul bir şekilde ve önleyici tedbirlere ilişkin olarak iç hukuka uygun hareket etmesi koşuluyla, Protokol kapsamında sorumluluğa tabi olmamasını” zorunlu kılmaktadır. (Madde 6).

Protokol “zararı” şu şekilde tanımlamaktadır:

- i. “Yaşam kaybı veya kişisel yaralanma;
- ii. İşbu Protokol uyarınca sorumlu olan kişinin sahip olduğu mallar dışındaki malların kaybı veya zarar görmesi;
- iii. Tasarruf ve maliyetler dikkate alınarak, çevrenin bozulması sonucunda ortaya çıkan, çevrenin herhangi bir kullanımındaki ekonomik bir menfaatten doğrudan elde edilen gelir kaybı;
- iv. Bozulan çevrenin eski hâline getirilmesine yönelik önlemlerin maliyetleri, fiilen alınan veya alınacak önlemlerin maliyetleri ile sınırlı olmak üzere; ve
- v. Tehlikeli atıkların ve Sözleşmeye tabi diğer atıkların sınır ötesi taşınması ve bertaraf edilmesi sırasında bu işlemlere tabi atıkların tehlikeli özelliklerinden kaynaklandığı veya bu özelliklerin sonucu olduğu ölçüde, bu tür önlemlerin neden olduğu herhangi bir kayıp veya zarar da dahil olmak üzere önleyici tedbirlerin maliyetleri” (Madde 2).

Bu anlaşma kapsamında, “eski hâline getirme tedbirleri”, “çevrenin zarar görmüş veya tahrip olmuş bileşenlerini değerlendirmeyi, eski hâline getirmeyi veya restore etmeyi amaçlayan her türlü makul tedbir” anlamına gelmektedir. İç hukuk bu tür tedbirleri almaya kimin yetkili olacağını gösterebilir” ve “önleyici tedbirler” “bir olay karşısında herhangi bir kişi tarafından kayıp veya zararı önlemek, en aza indirmek veya azaltmak ya da çevresel temizliği gerçekleştirmek için alınan makul tedbirler” anlamına gelir. (Madde 2.d - e).

“Olay”, “zarara neden olan veya zarara neden olma konusunda ciddi ve yakın bir tehdit oluşturan aynı kökene sahip herhangi bir vaka veya vakalar dizisi” anlamına gelir.

BM Deniz Hukuku Sözleşmesi uyarınca, “Devletler, deniz çevresinin korunması ve muhafazası ile ilgili uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmekten sorumludur. Uluslararası hukuka uygun olarak sorumlu olacaklardır.” (Madde 235.1). “Deniz çevresinin kendi yargı yetkileri altındaki gerçek veya tüzel kişiler tarafından kirletilmesinden kaynaklanan zararlara ilişkin olarak hızlı ve yeterli tazminat veya diğer telafiler için hukuk sistemlerine uygun olarak başvuru yolunun mevcut olmasını sağlamalıdır.” (Madde 235.2).

Avrupa Konseyi’nin Çevre İçin Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Zararlardan Hukuki Sorumluluğa İlişkin Sözleşmesi (metin ve onaylar) “çevre için tehlikeli faaliyetlerden kaynaklanan zarar için yeterli tazminatın sağlanması ve ayrıca önleme ve eski hâle getirme araçlarının sağlanması” hedefini güder. (Madde 1).

“Tehlikeli faaliyet”, profesyonel olarak gerçekleştirilen ve aşağıdakilerden birini içeren bir faaliyettir:

- a) "bir veya daha fazla tehlikeli maddenin üretimi, taşınması, depolanması, kullanılması veya boşaltılması veya bu tür maddelerle ilgili benzer nitelikteki herhangi bir işlem;
- b) Aşağıdaki maddelerden bir veya daha fazlasının üretimi, kültürlenmesi, taşınması, depolanması, kullanımı, imhası, bertarafı, serbest bırakılması veya diğer herhangi bir işlem:
 - organizmanın özellikleri, genetik modifikasyon ve işlemin uygulandığı koşulların bir sonucu olarak insan, çevre veya mülk için önemli bir risk oluşturan genetik olarak değiştirilmiş organizmalar;
 - patojenik olan veya toksin üreten mikro-organizmalar gibi, özellikleri ve faaliyetin uygulandığı koşulların bir sonucu olarak insan, çevre veya mülk için önemli bir risk oluşturan mikro- organizmalar;
- c) İlgili miktarların insan, çevre veya mülk için önemli bir risk oluşturma koşuluyla, Ek II'de belirtilen tesisler veya sahalar gibi atıkların yakılması, arıtılması, taşınması veya geri dönüştürülmesi için bir tesis veya sahanın işletilmesi;
- d) atıkların kalıcı olarak depolanması için bir sahanın işletilmesi." (Madde 2).

"Zarar" şu anlama gelir:

- a) "can kaybı veya kişisel yaralanma;
- b) tehlikeli faaliyet sahasında tesisin kendisi veya işletmecinin kontrolü altında bulunan mülkler dışındaki mülklerin kaybı veya hasarı;
- c) yukarıdaki a veya b alt paragrafları kapsamında zarar olarak değerlendirilmediği sürece, çevrenin bozulmasından kaynaklanan kayıp veya zarar; ancak çevrenin bozulmasına ilişkin tazminat, bu bozulmadan kaynaklanan kâr kaybı dışında, fiilen üstlenilen veya üstlenilecek olan eski hâline getirme önlemlerinin maliyetleriyle sınırlı olacaktır;
- d) bu paragrafın a'dan c'ye kadar olan alt paragraflarında atıfta bulunulan kayıp veya zararın tehlikeli maddelerin, genetiği değiştirilmiş organizmaların veya mikro-organizmaların tehlikeli özellikleri sonucu ortaya çıktığı veya bunlardan kaynaklandığı ya da atıklar sonucu ortaya çıktığı veya bunlardan kaynaklandığı ölçüde, önleyici tedbirlerin masrafları ve önleyici tedbirlerin neden olduğu her türlü kayıp veya zarar." (Madde 2.7).

Sözleşmeye göre, "Madde 2, paragraf 1, a'dan c'ye kadar olan alt paragraflarda belirtilen tehlikeli bir faaliyetle ilgili olarak işletmeci, söz konusu faaliyetin kontrolünü yürüttüğü sırada veya dönemde meydana gelen olayların bir sonucu olarak faaliyetin neden olduğu zarardan sorumlu olacaktır. Eğer bir olay sürekli olarak ortaya çıkan vakalardan meydana geliyorsa, bu vakalar sırasında tehlikeli faaliyetin kontrolünü ardışık olarak elinde bulunduran tüm işletmeciler müştereken ve müteselsilen sorumlu olacaktır. ... Eğer bir olay aynı kökene sahip bir dizi vakadan oluşuyorsa, bu vakaların her birinin meydana geldiği andaki işletmeciler müştereken ve müteselsilen sorumlu olacaktır. Tehlikeli bir faaliyetten kaynaklanan zarar, tesis veya sahadaki tüm tehlikeli faaliyetler sona erdikten sonra ortaya çıkarsa, bu faaliyetin son işletmecisi, kendisi veya zarara uğrayan kişi zararın tamamının veya bir kısmının o işletmeci olmadan önceki bir zamanda meydana gelen bir olaydan kaynaklandığını kanıtlamadıkça, bu zarardan sorumlu olacaktır." (Madde 6).

Atıkların kalıcı olarak depolanması durumunda, sahanın işletmecisi "bu sahada depolanan atıkların neden olduğu zararın öğrenildiği anda, bu zarardan sorumlu olacaktır. Böyle bir sahanın kapatılmasından önce depolanan atıkların neden olduğu zararın, sahanın kapatılmasından sonra öğrenilmesi hâlinde, son işletmeci sorumlu olacaktır." (Madde 7.1).

Zararın "savaş, düşmanlık, iç savaş, ayaklanma veya istisnai, kaçınılmaz ve karşı konulamaz nitelikteki bir doğa olayından kaynaklanması; ... söz konusu tehlikeli faaliyetin türüne uygun güvenlik önlemlerine rağmen üçüncü bir tarafça zarar verme kastıyla yapılan bir eylemden kaynaklanması; ... bir kamu otoritesinin belirli bir emrine veya zorunlu bir tedbire uyulmasından kaynaklanmışsa; yerel ilgili koşullar altında tolere edilebilir seviyelerdeki kirlilikten kaynaklanmışsa; veya zarara uğrayan kişinin çıkarlarını korumak amacıyla hukuka uygun olarak gerçekleştirilen tehlikeli bir faaliyetten kaynaklanmış ve bu kişinin tehlikeli faaliyetin risklerine maruz bırakılmasının makul olduğu durumlarda" sorumluluk istisnası öngörülmüştür. (Madde 8).

Zarara uğrayan kişinin kendi kusuruyla zarara katkıda bulunması hâlinde, tazminat azaltılabilir. (Madde 9).

Bir mahkeme olay ya da faaliyet ile zarar arasındaki nedensellik bağına değerlendirirken, "tehlikeli faaliyetin doğasında var olan bu tür bir zarara yol açma riskinin arttığını dikkate almalıdır." (Madde 10)

Tazminat davası için zamanaşımı süresi, davacının zararı ve işletmecinin kimliğini bildiği veya makul olarak bilmesi gerektiği tarihten itibaren üç yıl olarak belirlenmiştir. Hiçbir durumda, olay tarihinden itibaren otuz yıl geçtikten sonra dava açılmaz. (Madde 17).

Davalar yalnızca zararın meydana geldiği, tehlikeli faaliyetin gerçekleştirildiği veya davalının mutlak ikametgahının bulunduğu yer mahkemesinde açılabilir. (Madde 19.1).

Taraflar aşağıdaki haller dışında mahkemenin kararını tanımak zorundadır:

- a) bu durum Taraf Devletin kamu düzenine aykırı ise;
- b) kararın "davalının gıyabında" verilmiş olması ve davalıya davayı açan belgenin veya eşdeğer bir belgenin savunmasını hazırlayabilmesi için yeterli bir süre tanıyacak şekilde usulüne uygun olarak tebliğ edilmemiş olması;
- c) kararın, tanınması talep edilen Taraf Devlette aynı taraflar arasındaki bir uyuşmazlıkta verilen başka bir kararla çelişmesi; veya
- d) kararın, başka bir Devlette aynı dava konusu ile ilgili olarak ve aynı taraflar arasında daha önce verilmiş bir kararla çelişmesi, ancak bu son kararın muhatap Taraf Devlette tanınması için gerekli koşulları taşıması gerekir."

"Menşe Taraf Devlette icra edilebilir olan tanınmış bir karar, ilgili Tarafın gerektirdiği formaliteler tamamlanır tamamlanmaz her bir Taraf Devlette icra edilebilir olacaktır. Formaliteler, davanın esasının yeniden açılmasına izin vermemelidir." (Madde 23)

3.8. Uluslararası Ceza Hukuku ve Uluslararası İnsancıl Hukuk

Uluslararası çevre hukuku külliyatı incelemelerinde her zaman tanınmasalar da, uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası ceza hukuku da çevrenin korunması için faydalı olabilecek hükümler içermektedir.

12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine, Uluslararası Silahlı Çatışma Mağdurlarının Korunmasına ilişkin 8 Haziran 1977 tarihli Birinci Ek Protokol, "savaşta doğal çevrenin yaygın, uzun vadeli ve ciddi zararlara karşı korunması için gerekli tedbirlerin alınmasını" öngörmektedir. Bu koruma, doğal çevreye bu tür bir zarar vermeyi amaçlayan ya da vermesi beklenebilecek ve böylece nüfusun sağlığına ya da hayatta kalmasına halel getirecek savaş yöntemlerinin ya da araçlarının kullanılmasının yasaklanmasını da içerir. [Ayrıca, misilleme yoluyla doğal çevreye karşı saldırılar da yasaktır." (Madde 55)

Uluslararası ceza hukuku kapsamında, **Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü,** uluslararası bir silahlı çatışmada işlendiğinde, "tahmin edilen somut ve doğrudan askerî avantajlara kıyasla, aşırı olacak şekilde, sivillerin yaralanmasına veya ölmesine veya sivil nesnelerin zarar görmesine yol açacağı ve geniş çapta, uzun vadeli ve ağır bir biçimde doğal çevreye zarar vereceğinin bilincinde olarak saldırı başlatılmasını" (Madde 8.2.b.iv) savaş suçu olarak kabul etmektedir.

Suçun unsurları, failin bir saldırı başlatmış olmasını; "saldırının sivillerin tesadüfi ölümüne veya yaralanmasına veya sivil nesnelerin zarar görmesine veya doğal çevreye yaygın, uzun süreli ve ciddi zarar verecek şekilde olmasını ve bu ölüm, yaralanma veya zararın beklenen somut ve doğrudan genel askerî avantaja kıyasla açıkça aşırı olacak ölçüde olmasını gerektirir. Fail, saldırının tesadüfi olarak sivillerin ölümüne veya yaralanmasına veya sivil nesnelerin zarar görmesine veya doğal çevrenin yaygın, uzun süreli ve ağır hasar görmesine neden olacağını ve bu tür ölüm, yaralanma veya hasarın, öngörülen somut ve doğrudan genel askerî avantaja kıyasla açıkça aşırı boyutta olacağını biliyor olacaktır. ... Fiil uluslararası bir silahlı çatışma bağlamında ve bu çatışma ile bağlantılı olarak gerçekleşmiş olmalıdır. ... Fail, silahlı bir çatışmanın varlığını ortaya koyan olgusal koşulların farkında olmalıdır."

Avrupa Konseyi'nin Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunması Sözleşmesi (metin ve onaylar), Taraf Devletlerin aşağıdaki fiillerin iç hukukta cezai suç olarak düzenlenmesini gerektirmektedir:

- a) havaya, toprağa veya suya aşağıdaki sonuçlara neden olabilecek miktarda maddenin veya iyonlaştırıcı radyasyonun boşaltılması, yayılması veya sokulması:
 - i. herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi şekilde yaralanmasına neden olabilecek veya
 - ii. herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi şekilde yaralanmasına neden olma konusunda önemli bir risk oluşturan;
- b) havaya, toprağa veya suya, bunların kalıcı olarak bozulmasına veya herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi şekilde yaralanmasına veya koruma altındaki anıtlara, diğer koruma altındaki nesnelere, mülklere, hayvanlara veya bitkilere önemli ölçüde zarar verebilecek veya vermesi muhtemel olacak miktarda maddenin veya iyonlaştırıcı radyasyonun yasadışı olarak boşaltılması, yayılması veya sokulması;
- c) herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi şekilde yaralanmasına ya da havanın, toprağın, suyun, hayvanların veya bitkilerin kalitesine önemli ölçüde zarar verebilecek veya vermesi muhtemel olan tehlikeli atıkların yasadışı şekilde bertaraf edilmesi, işlenmesi, depolanması, taşınması, ihraç veya ithal edilmesi;

- d) tehlikeli bir faaliyetin yürütüldüğü ve herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi şekilde yaralanmasına ya da havanın, toprağın, suyun, hayvanların veya bitkilerin kalitesinde önemli hasara neden olabilecek veya neden olması muhtemel olan bir tesisin yasadışı işletilmesi;
- e) kasıtlı olarak işlendiğinde, herhangi bir kişinin ölümüne veya ciddi şekilde yaralanmasına ya da havanın, toprağın, suyun, hayvanların veya bitkilerin kalitesinin önemli ölçüde zarar görmesine neden olan veya neden olması muhtemel olan nükleer maddelerin veya diğer tehlikeli radyoaktif maddelerin yasadışı üretimi, işlenmesi, depolanması, kullanılması, taşınması, ihracatı veya ithalatı.” (Madde 2.1).

Ayrıca, bu suçlara yardım ve yataklık etmenin (Madde 2.2) ve yalnızca ağır ihmalin cezalandırılmasına karar verilmedikçe bu suçların ihmal suretiyle işlenmelerinin de suç sayılmasını gerektirir. (Madde 3)

Eğer yukarıda sayılan suçlar aşağıdaki uygulamaları kapsamıyorsa, bunlar ceza hukuku veya idare hukuku kapsamında cezalandırılmalıdır:

- a) “bir miktar maddenin veya iyonlaştırıcı radyasyonun havaya, toprağa veya suya yasadışı olarak boşaltılması, yayılması veya sokulması;
- b) yasa dışı gürültüye neden olunması;
- c) atıkların yasalara aykırı olarak bertaraf edilmesi, işlenmesi, depolanması, taşınması, ihraç veya ithal edilmesi;
- d) bir tesisin yasadışı işletilmesi;
- e) nükleer maddelerin, diğer radyoaktif maddelerin veya tehlikeli kimyasalların yasadışı üretimi, işlenmesi, kullanımı, nakliyesi, ihracatı veya ithalatı;
- f) Bir milli parkın, tabiatı koruma alanının, su koruma alanının veya diğer koruma alanlarının doğal bileşenlerine zarar veren değişikliklere yasadışı olarak neden olunması;
- g) koruma altındaki yabani flora ve fauna türlerinin yasadışı olarak bulundurulması, alınması, zarar verilmesi, öldürülmesi veya ticaretinin yapılması.” (Madde 4).

Suç, bir Devletin topraklarında, Devlette kayıtlı veya Devletin bayrağını taşıyan bir gemi veya uçakta işlendiğinde veya vatandaşlarından biri tarafından işlendiğinde, suçun işlendiği yerdeki ceza hukuku uyarınca cezalandırılabiliriyorsa veya suçun işlendiği yer hiçbir devletin yargı yetkisine girmiyorsa, (Devletin) cezai yargı yetkisi olmalıdır. Ayrıca, her bir Taraf, suçlu olduğu iddia edilen kişinin kendi topraklarında bulunduğu ve başka bir Taraf Devletin iade talebinin reddedildiği durumlarda, bu Sözleşme uyarınca tespit edilen bir suça ilişkin yargı yetkisi tesis etmek için gerekli olabilecek uygun tedbirleri almalıdır (Madde 5).

Bu suçlar için şirketlerin sorumluluğu tesis edilmelidir (Madde 9).

Ek- Türkiye'nin Taraf Olduğu Çevre Antlaşmaları

Çevre Antlaşmaları	İmza Tarihi	Onay, kabul ya da katılma tarihi
İklim		
Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi		24 Şubat 2004
Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin Kyoto Protokolü		28 Mayıs 2009
Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Kyoto Protokolü Ek B'de Değişiklik		12 Ekim 2017
Kyoto Protokolü Doha Değişikliği		
Paris Anlaşması	22 Nisan 2016	11 Ekim 2021
Ciddi Kuraklık ve/veya Çölleşme Yaşayan Ülkelerde, Özellikle Afrika'da Çölleşme ile Mücadele Birleşmiş Milletler Sözleşmesi	14 Ekim 1994	31 Mart 1998
Biyçeşitlilik ve Koruma		
Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi	11 Haziran 1992	14 Şubat 1997
Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Cartagena Biyogüvenlik Protokolü	24 Mayıs 2000	24 Ekim 2003
Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesine Ek Genetik Kaynaklara Erişim ve Bunların Kullanımından Doğan Faydaların Adil ve Hakkaniyete Uygun Paylaşımına İlişkin Nagoya Protokolü		
Cartagena Biyogüvenlik Protokolüne Ek Sorumluluk ve Tazminata İlişkin Nagoya - Kuala Lumpur Protokolü		
Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES)		23 Eylül 1996
CITES Değişikliği Madde IX		23 Eylül 1996
Bölgesel ekonomik entegrasyon örgütlerinin katılımına ilişkin CITES Değişikliği Madde XXI		
Göçmen Türler Sözleşmesi		
Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Doğal Yaşam Ortamlarını Koruma Sözleşmesi (Avrupa Konseyi)	19 Eylül 1979	2 Mayıs 1984
Avrupa Konseyi Peyzaj Sözleşmesi (Avrupa Konseyi)	20 Ekim 2000	13 Ekim 2003
Peyzaj Sözleşmesi'ni tadil eden Protokol (Avrupa Konseyi)		1 Ağustos 2018
Kirlilik, Atık, Toksik ve Tehlikeli Maddeler		
Ozon Tabakasının Korunmasına ilişkin Viyana Sözleşmesi		20 Eylül 1991
Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü		20 Eylül 1991
Londra Değişikliği		13 Nisan 1995
Kopenhag Değişikliği		10 Kasım 1995
Montreal Değişikliği		24 Ekim 2003
Pekin Değişikliği		24 Ekim 2003
Kigali Değişikliği		

Kalıcı Organik Kirleticilere ilişkin 1998 Protokolü Metni ve Ek I, II, III, IV, VI ve VIII'e ilişkin Değişiklikler		
Kalıcı Organik Kirleticilere ilişkin 1998 Protokolü Ek I ve II'de yapılan değişiklikler - 18 Aralık 2009		
1979 Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesinin Asidifikasyon - Ötrofikasyon ve Yer Seviyesindeki Ozonun Azaltılmasına Yönelik Protokolü metninin ve II ila IX no.lu eklerinin değiştirilmesi ve yeni X ve XI no.lu eklerin eklenmesi		
Ağır Metallere İlişkin 1998 Protokolünün Metninde ve III ve VII Dışındaki Eklerinde Yapılan Değişiklikler - 13 Aralık 2012		
Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi	23 Mayıs 2001	14 Ekim 2009
Minamata Cıva Sözleşmesi- 10 Ekim 2013	24 Eylül 2014	
Tehlikeli Atıkların Sınır ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi	22 Mart 1989	22 Haziran 1994
Tehlikeli Atıkların Sınır ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesinde Değişiklik		27 Ağustos 2003
Sözleşmenin II, VIII ve IX sayılı Eklerinde plastik atıkların sınır ötesi hareketlerinin kontrolünün güçlendirilmesi ve bu atıklara uygulanacak Sözleşmenin kapsamının netleştirilmesi amacıyla yapılan değişiklikler		Kabul edilmemiştir
Tehlikeli Atıkların Sınır ötesi Taşınımı ve Bertarafından Kaynaklanan Zararın Tazmini ve Sorumluluğa İlişkin Basel Protokolü, Basel, 10 Aralık 1999		
Uluslararası Ticarete Belirli Tehlikeli Kimyasallar ve Pestisitler için Bilgilendirilmiş Rıza Prosedürüne ilişkin Rotterdam Sözleşmesi	11 Eylül 1998	21 Eylül 2017
Rotterdam Sözleşmesine Ek VII		6 Kasım 2020
Kalıcı organik kirleticilere (KOK) ilişkin Stockholm Sözleşmesi	23 Mayıs 2001	14 Ekim 2009
Uzun Menzilli Sınır Aşan Hava Kirliliği Sözleşmesi	13 Kasım 1979	18 Nisan 1983
1. h 1979 tarihli Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi'nin Asidifikasyon, Ötrofikasyon ve Yer Seviyesindeki Ozonun Azaltılmasına İlişkin 30 Kasım 1999 tarihli Protokolü		
1. k 1979 Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesinin 4 Mayıs 2012 tarihli Asidifikasyonu Azaltma Protokolünün metninin ve Ötrofikasyon ve Yer Seviyesindeki Ozona ilişkin II ila IX no.lu eklerinin değiştirilmesi ve yeni X ve XI no.lu eklerin eklenmesi		
1. g 1979 tarihli Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesinin Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Protokolü		
1. j Kalıcı Organik Kirleticilere ilişkin 1998 Protokolünün Ek I ve II'de yapılan değişiklikler		
1. i Kalıcı Organik Kirleticilere ilişkin 1998 Protokolünün Metni ve Ek I, II, III, IV, VI ve VIII'e ilişkin Değişiklikler		
1. f 1979 Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesinin Ağır Metallere İlişkin Protokolü		

1. I Ağır Metallere İlişkin 1998 Protokolü'nün Metninde ve III ve VII Dışındaki Eklerinde Yapılan Değişiklikler		
1. e 1979 Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi'ne Ek Kükürt Emisyonlarının Daha da Azaltılmasına İlişkin Protokol		
1. d 1979 Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesinin Uçucu Organik Bileşiklerin Emisyonlarının veya Sınır Ötesi Akışlarının Kontrolüne İlişkin Protokolü		
1. c 1979 tarihli Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesinin Azot oksit emisyonlarının veya bunların sınır ötesi akışlarının kontrolüne ilişkin Protokolü		
1979 Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesinin Kükürt Emisyonlarının veya Bunların Sınır Ötesi Akışlarının En Az Yüzde 30 Oranında Azaltılmasına İlişkin Protokolü		
1979 Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesinin Avrupa'da Hava Kirlleticilerinin Uzun Menzilli Taşınımının İzlenmesi ve Değerlendirilmesi için İşbirliği Programının (EMEP) Uzun Vadeli Finansmanına ilişkin Protokolü	3 Ekim 1984	20 Aralık 1985
Yıkama ve Temizlik Ürünlerinde Bazı Deterjanların Kullanımının Kısıtlanmasına İlişkin Avrupa Anlaşması (Avrupa Konseyi)		
Yıkama ve Temizlik Ürünlerinde Bazı Deterjanların Kullanımının Kısıtlanmasına İlişkin Avrupa Anlaşmasını Değiştiren Protokol (Avrupa Konseyi)		
Çevreye Zarar Veren Faaliyetlerden Kaynaklanan Zararın Hukuki Sorumluluğu Sözleşmesi (Avrupa Konseyi)		
Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunması Sözleşmesi (Avrupa Konseyi)		
Katılım ve prosedürler		
Sınır aşan Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi (Espoo Sözleşmesi)		
Sınır aşan Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi Değişikliği		
Sınır aşan Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesine Ek Stratejik Çevresel Değerlendirme Protokolü		
Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Alma Sürecine Halkın Katılımı ve Adalet Erişim Sözleşmesi (Aarhus Sözleşmesi)		
Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Alma Sürecine Halkın Katılımı ve Adalet Erişim Sözleşmesine Ek Kirleticiler Salım ve Taşıma Kayıtlarına İlişkin Protokol		
Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Alma Sürecine Halkın Katılımı ve Adalet Erişim Sözleşmesinde Değişiklik		
Deniz Hukuku		
Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi		

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 10 Aralık 1982 tarihli XI. bölümünün uygulanmasına ilişkin Anlaşma		
Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 10 Aralık 1982 tarihli, Kıyıya Vuran Balık Stoklarının ve Çok Göçmen Balık Stoklarının Korunması ve Yönetimine ilişkin Hükümlerinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma		
1973 tarihli Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşmeye (MARPOL) ilişkin 1978 Protokolü		10 Ekim 1990
MARPOL İhtiyari Ek III		14 Ekim 2014
MARPOL İhtiyari Ek IV		14 Ekim 2014
MARPOL İhtiyari Ek V		10 Ekim 1990
1978 Tarihli Protokol ile Değişik 1973 Tarihli Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşmeyi Değiştiren 1997 Tarihli Protokol (MARPOL PROT 1997)		4 Kasım 2013
Petrol Kirliliği Kazalarında Açık Denizlerde Müdahaleye İlişkin Uluslararası Sözleşme, 1969 (INTERVENTION 1969)		
Petrol Kirliliği Zararının Hukuki Sorumluluğuna İlişkin Uluslararası Sözleşme, 1969 (CLC 1969)		
1969 tarihli Petrol Kirliliği Zararının Hukuki Sorumluluğu ile ilgili Uluslararası Sözleşmeye ek 1976 tarihli Protokol (CLC PROT 1976)		
1969 tarihli Petrol Kirliliği Zararının Hukuki Sorumluluğu ile ilgili Uluslararası Sözleşmeyi Değiştiren 1992 tarihli Protokol (CLC PROT 1992)		17 Ağustos 2001
1971 tarihli Petrol Kirliliği Zararının Tazmini İçin Bir Uluslararası Fonun Kurulması ile İlgili Uluslararası Sözleşmeyi Değiştiren 1992 tarihli Protokol (FUND PROT 1992)		17 Ağustos 2001
1971 tarihli Petrol Kirliliği Zararının Tazmini için Bir Uluslararası Fonun Kurulması ile ilgili Uluslararası Sözleşmeye ilişkin 2000 Protokolü (FUND PROT 2000)		5 Mart 2013
Petrol Kirliliğine Hazırlık, Müdahale ve İşbirliği Uluslararası Sözleşmesi, 1990 (OPRC 1990)		1 Temmuz 2004
Tehlikeli ve Zararlı Maddelerle Kirlenme Olaylarına Hazırlık, Müdahale ve İşbirliği Protokolü, 2000 (OPRC-HNS 2000)		3 Eylül 2013
Tehlikeli ve Zararlı Maddelerin Deniz Yoluyla Taşınması Halinde Sorumluluk ve Zararın Tazmini Hakkında Uluslararası Sözleşme, 1996 (HNS 1996)		
1996 tarihli Tehlikeli ve Zararlı Maddelerin Deniz Yoluyla Taşınması Halinde Sorumluluk ve Zararın Tazmini Hakkında Uluslararası Sözleşmeye Ek 2010 tarihli Protokol (HNS PROT 2010)		23 Nisan 2018
Bunker Petrol Kirliliği Zararından Hukuki Sorumluluğa İlişkin Uluslararası Sözleşme, 2001 (BUNKERS 2001)		12 Eylül 2013
Enkazların Kaldırılmasına İlişkin Nairobi Uluslararası Sözleşmesi, 2007 (NAIROBI WRC 2007)		

Gemilerin Emniyetli ve Çevreye Duyarlı Geri Dönüşümü için Hong Kong Uluslararası Sözleşmesi, 2009 (HONG KONG KONVANSİYONU)		31 Ocak 2019
Atıkların ve Diğer Maddelerin Boşaltılması Yoluyla Deniz Kirliliğinin Önlenmesi Sözleşmesi, 1972, değiştirilmiş haliyle (LC 1972) ¹		
1972 tarihli Atıkların ve Diğer Maddelerin Boşaltılması Yoluyla Denizlerin Kirlenmesinin Önlenmesi Sözleşmesinin 1996 Protokolü (LC PROT 1996)		
Sınır aşan Suyollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına İlişkin Sözleşme		
Sınır aşan Suyollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına İlişkin Sözleşme'nin 25 ve 26. Maddelerinde Yapılan Değişiklikler		
Sınır aşan Suyollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına İlişkin 1992 Sözleşmesine Ek Su ve Sağlık Protokolü		
Sınır aşan Suyollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına İlişkin 1992 Sözleşmesi ve Endüstriyel Kazaların Sınır aşan Etkilerine İlişkin 1992 Sözleşmesine Ek Endüstriyel Kazaların Sınır aşan Etkilerinden Kaynaklanan Zararın Tazmini ve Hukuki Sorumluluğa İlişkin Protokol		
Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Hukuku Sözleşmesi		
Endüstriyel Kazaların Sınır aşan Etkilerine İlişkin Sözleşme		
Akdeniz Bölgesi		
Akdeniz'in Deniz Çevresinin ve Kıyı Bölgesinin Korunmasına İlişkin Barselona Sözleşmesi	16 Şubat 1976	6 Nisan 1981
Barselona Sözleşmesi 1995 Değişiklikleri		18 Eylül 2002
1976 Damping Protokolü	16 Şubat 1976	6 Nisan 1981
Damping Protokolü 1995 Değişikliği		18 Eylül 2002
1976 Acil Durum Protokolü	16 Şubat 1976	6 Nisan 1981
2002 Önleme ve Acil Durum Protokolü		3 Haziran 2003
1980 Arazi Tabanlı Kaynaklar Protokolü		21 Şubat 1983
Arazi Tabanlı Kaynaklar Protokolü 1996 Değişiklikleri		11 Mayıs 2008
Özel Koruma Alanları (SPA) Protokolü 1982		6 Kasım 1986
SPA ve 1995 Biyoçeşitlilik Protokolü		18 Eylül 2002
SPA ve Biyoçeşitlilik Protokolü Ek II ve II Değişiklikleri		16 Nisan 2015
SPA ve Biyoçeşitlilik Protokolü Ek II Değişiklikleri		14 Eylül 2018
Offshore 1994 Protokolü		
Tehlikeli Atıklar 1996 Protokolü	1 Ekim 1996	3 Nisan 2004
Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi Protokolü 2008		
Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Hukuku Sözleşmesi		

Komisyon Üyeleri

Komisyon Üyeleri Temmuz 2018 (güncel liste için lütfen web sayfasını ziyaret ediniz www.icj.org/commission)

Başkan:

Prof. Robert Goldman, Amerika Birleşik Devletleri

Başkan Yardımcısı:

Prof. Carlos Ayala, Venezüella

Yargıç Radmila Dragicevic-Dicic, Sırbistan

Yönetim Kurulu:

Yargıç Sir Nicolas Bratza, Birleşik Krallık

Dame Silvia Cartwright, Yeni Zelanda

Bayan Roberta Clarke, Barbados-Kanada

Bay Shawan Jabarin, Filistin

Bayan Hina Jilani, Pakistan

Yargıç Sanji Monageng, Botswana

Bay Belisário dos Santos Júnior, Brezilya

Diğer Komisyon Üyeleri:

Profesör Kyong-Wahn Ahn, Kore Cumhuriyeti

Bayan Ms Chinara Aidarbekova, Kırgızistan

Yargıç Adolfo Azcuna, Filipinler

Bay Reed Brody, ABD

Yargıç Azhar Cachalia, Güney Afrika

Prof. Miguel Carbonell, Meksika

Yargıç Moses Chinhengo, Zimbabve

Prof. Sarah Cleveland, ABD

Yargıç Martine Comte, Fransa

Bay Gamal Eid, Mısır

Bay Roberto Garretón, Şili

Prof. Michelo Hansungule, Zambiya

Bayan Gulnora Ishankanova, Özbekistan

Bayan Imrana Jalal, Fiji

Bayan Jamesina Essie L. King, Sierra Leone

Yargıç Kalthoum Kennou, Tunus

Prof. César Landa, Peru

Yargıç Ketil Lund, Norveç

Yargıç Qinisile Mabuza, Svaziland

Yargıç José Antonio Martín Pallín, İspanya

Prof. Juan Méndez, Arjantin

Yargıç Charles Mkandawire, Malawi

Yargıç Yvonne Mokgoro, Güney Afrika

Yargıç Tamara Morschakova, Rusya

Yargıç Willly Mutunga, Kenya

Yargıç Egbert Myjer, Hollanda

Yargıç John Lawrence O'Meally, Avustralya

Bayan Mikiko Otani, Japonya

Yargıç Justice Fatsah Ouguergouz, Cezayir

Dr Jarna Petman, Finlandiya

Prof. Mónica Pinto, Arjantin

Prof. Victor Rodriguez Rescia, Kosta Rika

Bay Alejandro Salinas Rivera, Şili

Bay Michael Sfard, İsrail

Prof. Marco Sassoli, İtalya-İsviçre

Yargıç Ajit Prakash Shah, Hindistan

Yargıç Kalyan Shrestha, Nepal

Bayan Ambiga Sreenevasan, Malezya

Bay Wilder Tayler, Uruguay

Yargıç Philippe Texier, Fransa

Yargıç Lillian Tibatemwa-Ekirikubinza, Uganda

Yargıç Stefan Trechsel, İsviçre

Prof. Rodrigo Uprimny Yepes, Kolombiya

